

A népszolgálat genezise és tartalomváltozása

1. A kisebbségi közösség tudatosításának elemei

A harmincas évek Erdélyében kialakult népszolgálat-fogalom a politika egyik klasszikus felfogásához vezet vissza, amely a jó élet létrehozását, a közügyek intézését az adminisztráción, a rendfenntartáson stb. túl elsősorban a polgárok lelkének nemesítésében látta. Ez része volt a kisebbségi közösség pártpolitikai stratégiái mellett működő társadalompolitikai keretrendszerének (nyilvánosság, egyházak, oktatás, egyesületek, eszmei adaptációk), amely a magyar nemzetépítésből kiszakadt, etnokulturálisan szerveződő csoportot közösséggé formálta.¹ Ez összpontosult egy normarendbe, szocializációs szerkezetbe, amelynek a célja a kisebbségi közösség és azon belül a kisebbségi ember értékeidőjének megteremtése volt. Ennek kifelé képviselt ideológiája lett a sokféle értelmezést takaró transzilvanizmus, míg a saját társadalma felé a húszas-harmincas évek elitje a nép szolgálatát helyezte a középpontba. A korabeli közösségi aktivitást szervező normarend négy elemből állt össze: *az erdélyi sajátosságok karakterológiai tudatosításából; az egységes kisebbségi társadalom konstrukciójából; a keresztényszociális nemzetszemléletből; a keresztény nemzetnevelési elvekből.*

Mielőtt az előbbi négy elem ismertetéséhez látnék, fontos, hogy társadalomtörténeti józansággal felhívjam a figyelmet arra, hogy a „népszolgálat” genezise valószínűleg az a helyi szinten gyakori felismerés volt, hogy a kisebbségi helyzetben eltűnt az erdélyi magyarság háta mögöl a magyar állam. S helyette jött a román nemzet államépítő intézményesítése a maga új apparátusával: a jegyző, a csendőr, az ortodox egyház, az állami tanító, az adóhivatalnok, amellyel szemben a vidék magyar kisebbsége teljesen védtelen volt. *„Ebben a helyzetben a falusi értelmiségnek (pap, tanító) a magatartása, a »népszolgálat« vállalása szükségszerű volt és ideológiai megalapozás nélkül is létkérdés, hiszen hívek és tanulók nélkül az egzisztenciája került veszélybe. Ezért vállaltak fel saját feladatkörükön túl mindent, ami a helyi kisközösség megtartását elősegítette, a kórusmozgalomtól a gazdakörig, a népművészetet kenyérkereső szinten művelő háziipari mozgalom felkarolásáig.”*²

1.1. Karakterológia

A két világháború közti erdélyi önismereti irodalomban, amely létrehozta az aktuális önszemléleti konstrukciót – mint valóságképet –, az erdélyi sajátosságokat két csoportra lehet tagolni.³ Az egyikbe *a régió történelmi fejlődéséből adódó domináns karakterjegyek* és jelenségek, a másikba pedig a huszonkét éves *kisebbségi helyzetből következő új értékek* és habitusok tartoznak. A húszas évek nemzetkarakterológiai megközelítésében Buday Árpád az erdélyieknek az új iránti őszinte érdeklődését és a saját arculatukra (formakészletükre) való átalakítására, valamint az ellentétek kiegyenlítésére való képességét emelte ki.⁴ Bartók

¹ Részletesebben a kisebbségpolitikai stratégiákról lásd Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Pro-Print, Csíkszereda, 2014, 405–470. p.

² Részlet Dávid Gyula 2011. november 18-i, a szerzőhöz írt leveléből.

³ Az itt következő elemzés alapja: Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat... In *Az emlékezet konstrukciói.* Szerk. Czoch Gábor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006, 246–256. p.

⁴ Buday Árpád: Az erdélyi szellem. *Pásztortűz*, 1922. 11. sz. 333–334. p.

György a hagyomány és a múlt fokozott jelenlétét, a természetközelséget, a tragikus életérzést, a megfontolt, de nem habozó, az óvatos, de nem félénk viselkedést tartotta meghatározónak Erdélyben.⁵ A másik legnagyobb hatású korabeli erdélyi filozófus, Tavaszy Sándor a kritikai jelleg erősségét és az idealizmusra való hajlandóságot, Descartes-ot, Apáczait, Kantot, Böhm Károlyt kapcsolta be az erdélyi szellemi élet középpontjába.⁶ Imre Sándor pedagógus-teológus az erdélyi ember kicsinyességére és aprólékosságára hívta fel a figyelmet. Ugyanakkor fontosnak tartotta az erdélyiek jövő(kép)keresés-igényét és az erős regionális öntudatot.⁷ A második bécsi döntés utáni időszakban az erdélyi regionális történeti adottságokat Mikó Imre négy jelenségben foglalta össze: a három nemzet uniója és az önálló erdélyi fejedelemség, majd a Habsburg Birodalmon belüli különállás sajátos alkotmányosságot hoztak létre, amelyen belül az egyházi, területi, nemzeti *jogosultságok erős önkormányzatiságot* eredményeztek; Erdély geopolitikai helyzetéből és a nagyhatalmak közötti viszonyból alakult ki a hagyományos erdélyi *egyensúlyozó külpolitika*, amely egyben az arisztokrácia szélesebb nemzetközi kitekintését és realitásérzékét hozta magával; a többvallású régió kiegyensúlyozott felekezeti arányai miatt korán megvalósult a vallásszabadság, amely magával hozta a társadalmi, politikai, kulturális *pluralizmus* elfogadását is; végül a természetföldrajzi viszonyokból adódó arányosabb birtokviszonyok és az alföldinél szegényebb, döntően magyar származású arisztokrácia, illetve az előbbieken felsorolt hagyományok révén maga az erdélyi társadalom *demokratikusabb* berendezkedésű volt, mint általában Magyarország más régióinak közössége.⁸

Ehhez hasonló társadalmi adottságokra hivatkozott az Erdélyi Párt másik meghatározó személyisége, László Dezső is. Szerinte Erdély őrizte meg Magyarországon a legtöbb történelmi emléket, és itt a legerősebb a közszellemben a történelmi alapok megbecsülése. A társadalmi rétegek közti különbségek sem voltak olyan élesek Erdélyben, mint Magyarország más részein. A kisebbségi helyzetben elszegényedett magyarságon belül még inkább eltűntek az osztálykülönbségek. Itt az egyházak munkáját is mindig jobban megbecsülték, és jóval erősebbek voltak a felekezeti intézmények pozíciói, mint másutt az országban. Végezetül a földi és testi hatalmak szegénysége miatt az erdélyi ember „*rá volt kényszerítve arra, hogy lelki erejét, műveltségét, erkölcsét és hitét fokozza*”.⁹

Ha a *kisebbségi helyzet teremtette új értékekről* szóló írásokat vesszük sorra, akkor azokból az elnyomatásban kialakuló erkölcsi nemesedés folyamata bontakozik ki. Erre utalnak a korszakos metaforák is: a gyöngy és homok,¹⁰ a súly alatt a pálma;¹¹ a kisebbségi élet ajándékai.¹² Ugyanezt a jelenséget Mikó Imre a pozitív magyarság létrejöttéként definiálta,¹³ Ravasz László pedig úgy foglalta össze, hogy az erdélyi magyarság sasból hangyává változott a saját államiság nélküli kisebbségi sorban.¹⁴ Az erdélyi kisebbségi társadalom szerkezeti változását Tusa Gábor abban látta, hogy nemzeti egység jött létre az osztályok máshol tapasztalható elkülönülésével szemben. S ezen belül a népvezetés helyett a népszolgálat vált hivatássá.¹⁵ Tavaszy Sándor szerint a kisebbségi magyarság türelmesebb lett más népekkel és kultúrákkal szemben. Ő is hangsúlyozta az osztály- és társadalmi

⁵ Bartók György: Erdély lelke irodalmában. *Páosztortűz*, 1925. 7. sz. 343–345. p.

⁶ Tavaszy Sándor: Az erdélyi szellem új hajnala. *Páosztortűz*, 1940. 8–9. sz. 365–367. p.

⁷ Imre Sándor: Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről. *Páosztortűz*, 1926. 21. sz. 488–490. p.

⁸ Mikó Imre: Magyarok és nemzetiségek. *Képviselőházi Napló*, 1943. november 12., 238–242. p.

⁹ László Dezső: Miért van szükség az Erdélyi Pártra? In *Erdélyi szellem – magyar lélek*. Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1943, 21. p.

¹⁰ Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok*. Bukarest, Kriterion, 1992. 104 p.

¹¹ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Budapest, Fraternitás, 1941, 214. p.

¹² László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*. Kolozsvár, Minerva, 284 p.

¹³ Mikó Imre: Magyarok és nemzetiségek. *Képviselőházi Napló*, 1943. november 12. 238–242. p.

¹⁴ Ravasz László: Erdély. *Páosztortűz*, 1940. 8–9. sz. 368–372. p.

¹⁵ Tusa Gábor: *Harcunk Erdélyben magyarságunkért. Húsz év jellemrajza*. Kolozsvár, 1942.

különbségek kiegyenlítődésének tényét. Ezzel együtt a magyarországi neobarokk társadalommal, a formák, rangok elburjánzásával szemben az erdélyi magyar kisebbségi közélet puritanizmusát emelte ki. Abból adódóan pedig, hogy kisebbségben élni kockázatvállalást jelentett, az élethivatás, a közösségi morál fontosságát hangsúlyozta.¹⁶

Ezek a fejlődésbeli jellemzések egyszerre tapasztalatok és jövőkép-elvárások a kisebbségi társadalommal szemben. Vagy még tovább menve: a közösségi identitástermelés részei. Ha az előbbi kisebbségi jellemvonásokat összevetjük Borsody Istvánnak a csehszlovákiai magyarságra vonatkozó, vagy Dékány István általános kisebbségi tipológiájával, a polgárosodás előrehaladtát láthatjuk, ahogyan a kortárs Bibó István is ezt érzékelte Kolozsvárt.¹⁷ A korabeli erdélyi közbeszédben ezt azonban „igazabb” és „korszerűbb” magyarságként értelmezték, ezzel mintegy kijelölve a magyar jobboldali reformpolitikán belül az erdélyiek vezető pozícióját. Ehhez a mából nézve ambivalens helyzethez a negyvenes évek Magyarországon uralkodó eszméin túl a kisebbségi közéleti vezetők szerepfelfogása is hozzájárult.¹⁸

1.2. Az egységes kisebbségi társadalom konstrukciója

Az erdélyi polgári radikálisként és a politikai transzszilvanizmus képviselőjeként említendő *Paál Árpád* kisebbségpolitikai szemléletében 1924–1928 között döntő fordulat következett be.¹⁹ Az addig a zsidóság és a székelység problémáinak az Országos Magyar Párt (OMP) általi képviselését szorgalmazó véleményvezért a Nemzeti Liberális Párttal folytatott 1925-ös paktumtárgyalások és az akkoriban elfogadott oktatási törvények vitái arról győzték meg, hogy az elképzelt „romániai demokráciára” való nyitottságához a többségi oldalon nem talál partnereket. Ezt a tapasztalatot erősítette meg 1928 után a Maniu-kormány hároméves tevékenysége is, amely ígéretei ellenére nem tudta az „önkormányzati szabadságot” és a „tisztá hamisítatlan parlamentarizmust” megvalósítani.²⁰ Ezért visszatért az 1919-es székelyautonómia-tervének zárt társadalom koncepciójához.²¹ Ekkoriban írt vezércikkeiben körvonalazta a külön kötetben megjelentetni tervezett „*otthon-haza*” koncepcióját.²²

„Az otthonunk a hazánk is. A kisebbségi népeknek nem is lehet más hazájuk, csak a szülőföldjük és társadalmi kiterjedésük területe. Országukban is egybeüitt idegenek. Országos ügyekben szavuk még ideális állapotok esetén is csak számuk arányában van, tehát mindig

¹⁶ Tavasz Sándor: Az erdélyi szellem új hajnala. *Pásztortűz*, 1940. 8–9. sz. 365–367. p.

¹⁷ Borsody István: Magyarország és a csehszlovákiai magyarság. In *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Szerk.: Borsody István. Budapest, Ország Útja, 1938; Dékány István: A kisebbségi lélek. *Budapesti Szemle*, 1939. május, 195–220.; Bibó István: Erdély közszelleméről. *Korunk*, 1993. 1. sz. 13–18. p. (Bárdi Nándor bevezetőjével.)

¹⁸ Részletesen tárgyalja ezt a kérdést Egry Gábor az Erdélyi Párt ideológiáját elemezve és az „ótranszszilvanizmussal” összehasonlítva azt. Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére (1940–1944)*. Napvilág, Budapest, 2008, 77–134., 171–182. p.

¹⁹ Az itt következő áttekintés alapja: Bárdi Nándor: Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közti történetében. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Szerk.: Bárdi Nándor, Tóth Ágnes, Budapest, Argumentum, 2011, 312–317. p.

²⁰ Horváth Szabolcs: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005, 143. p.

²¹ Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független székely államról. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 120–133. p.

²² Paál Árpád: *Otthon-haza*. (Fejtegetések a népkisebbségi kérdés megoldásáról.) Tanulmánykötet-töredékek, kézirat, 1933, aut. fog., 87 f. Paál Árpád kéziratgyűjteménye, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, MS VI/ 7651/18.

leszavazás a részük, mert kisebbségek. [...] Az ország nem az övék, csak ők az országé. Az országból csak annyi az övék, amit a házuikkal, birtokukkal, kereskedelmi és ipari kiterjedésükkel, testi és szellemi munkájuk alkotásával elfoglalhatnak – és megtarthatnak. [...] Természetesnek kellene venni azt is, hogy ezeken a helyeken a maguk gazdasági túlsúlya és esetleges kizárólagossága is zavartalanul érvényesülhessen. Az otthon jogában ez mind benne van. A házamba, a birtokomba csak [...] vendégként ülhet be valaki, de nem úrként és rendelkezőként. [...] Lényegében az a helyzet, hogy a népkisebbségek területei nem a néptöbbség tulajdonai, s ha jogegyenlőséget akarnak, akkor a népkisebbségek területjoga is éppen olyan erős és valóságos kell, hogy legyen, mint a néptöbbségeké.”²³ Ez lesz később az 1931-es, az otthonterület fogalmára építő székely közületi autonómia koncepciójának az elméleti alapvetése.²⁴ Az önálló, elszigetelt társadalom megvalósítása mellett – amely segítheti a magyarság pozícióinak megőrzését egy megváltozott nemzetközi környezettől várt revízióig – a másik fontos elem itt a szociális érdekelletetek nemzeti alapon történő felülírása volt. A nemzeti szolidaritáson és intézményeken túl a kölcsönös termelés és fogyasztás rendszere szolgálná ennek megvalósítását. A húszas években használt „népi alapok”, „néphatalom” kategóriák megmaradtak Paálnál, de ekkor már nem a szociális tényezőket és a demokratizmust, hanem a nemzeti elemeket hangsúlyozta.²⁵

Ennek a saját társadalom felé fordulásnak – ha nem is csak ebben a vonatkozásban – leggyakrabban idézett megnyilatkozása Makkai Sándor *Magunk revíziója* című munkája. De az évek óta tartó nemzeti összefarkozás, felértékelődési folyamat teoretikus megfogalmazása és a saját társadalom definiálása szempontjából legalább ennyire fontos Sulyok István szintén 1931-ben megjelent tanulmánya, *A kisebbségi kérdés szociológiai oldala*.²⁶ Ő kisebbségi problémán eleve azokat a társadalmi jelenségeket és törvényeket értette, amelyek „a nemzeti kisebbségeket, mint zárt társadalmakat jellemzik és irányítják”²⁷. Balogh Artúr fogalomértelmezését átvéve nemzeti kisebbségeken azokat a közösségeket érti, amelyeknek tagjai „az államnép nemzetiségétől eltérő, más nemzetiséghez, tehát más népközösséghez és kultúrközösséghez tartozónak vallják tudatosan magukat”²⁸. Nemzetten pedig nem jogi, állampolgári kategóriát, hanem a renani értelemben olyan, „az ember érzésvilágában gyökerező erkölcsi szolidaritást, amelyet a közös múltnak emlékei s jövőnek céljai, a százados együttélés során kialakult nyelv, kultúra, faji jelleg, életformák és létütemek fejlesztenek ki”²⁹. Ezért azokat az embercsoportokat, amelyek egy régen kialakult állami és nemzeti kötelékből más államok és nemzeti kötelékek fennhatósága alá kerültek, nemzeteknek tekinti. Így a nemzet nála organikus, elsősorban erkölcsi, társadalmi, kulturális kategória, szemben a hatalmi aktusok és a gazdaság meghatározta jogi, politikai, gazdasági tartalommal bíró állammal szemben. Sulyok ebből vezeti le a nemzetkisebbségek jogát az állami élethez, illetve az ezt kompenzáló biztosítékokhoz. De mivel ennek érvényesítése döntően politikai kérdés, inkább azt vizsgálta meg, hogy a társadalmi élet terén milyen eszközökkel biztosítható a kisebbség nemzeti igényeinek kielégítése és fejlesztése. A nemzeti kisebbséget Sulyok a nemzettel egyenértékű közösségnek tekinti, „mely tagjainak egyéniségét egészen felöleli. Tagjai köznapi értelemben véve a legszorosabb társadalmi közösségben élnek. Ez a közösség termeli ki számukra a társadalmi értékeket: ebben él és fejlődik nyelvük, kultúrájuk, ebben alakulnak ki szokásaik, világnézetük és életelejük. Ez a miliő határozza meg művészetük formáit, annak minden ágában. A gazdasági kapcsolatokra is ráüti ez a közösség a maga

²³ Paál Árpád: A mi hazánk: az otthonunk. *Keleti Újság*, 1929. december. 25. 17–18. p.

²⁴ Paál Árpád: Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 424–465. p.

²⁵ Horváth, i. m. 2005, 153. p.

²⁶ Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 4–6. sz. 170–181. p.

²⁷ Uo. 171. p.

²⁸ Uo. 172. p.

²⁹ Uo. 172. p.

jegyét, ha a gazdasági életben jogi határok nélkül nem is lehetséges a zárt jelleg és ezek a kapcsolatok különböző ilyen körök szerint nagyon is különböző gazdasági erkölcsöket, gazdasági berendezkedéseket és szokásokat mutatnak”³⁰. A közösségek alapvető funkciója, hogy gondoskodni igyekeznek tagjaik igényeinek kielégítéséről. Ha azonban nem rendelkeznek ehhez „állami főhatalommal”, akkor Sulyok szerint a „társadalmi szervezkedés” területén lehet megtalálni a megfelelő szervezeti formákat. Ezt azonban az adott állam osztálytagozódása akadályozhatja, azaz az egyes csoportok osztályérdekeik szerint, nem pedig nemzeti alapon szerveződnek. Ennek ellensúlya a „gazdaállam nemzeti dogmájának önzése és kíméletlen kizárólagossága”, amely minden kisebbségi személyt akadályoz. „Ennek a természetes és ösztönös ellenhatásnak legfőbb következménye az, hogy az egész kisebbségi közösség minden belső tagozódásával egyetemben, együttesen és összesen sajátos, elnyomott és mellőzött osztályhelyzetbe kerül”,³¹ míg a többségi társadalmi csoportok kiváltságos osztályhelyzetbe jutnak. Ebből a viszonyból a kisebbség számára a társadalmi és nemzeti szolidaritás új forrása fakad, és ez az osztályellentétet is áthidalhatja. Sulyok kategorizálása szerint a nemzeti egység pillérei a kisebbségi országos szervezetek, a felekezeti oktatási intézményrendszer, a közfunkciókat ellátó, helyi társadalmi egyesületek. Ezek az intézmények „nemzetépítő hivatásuknak” azonban csak akkor felelhetnek meg, ha egyeztetve, az erőforrásokat, a szükségleteket számba véve működnek, és mindez a társadalmat tanulmányozó munka alapján koordinálva folyik.³² Mindezt az intézményi hálózatot „az erdélyi magyarság társadalmi szervezetének” nevezte az általa összeállított kézikönyvben, ahol ez alatt a cím alatt a romániai olvasó- és társasköröket, a dalegyesületeket és a nőmozgalmakat mutatta be.³³

A nemzeti kisebbség egysége valós alapjának a társadalmi együttélés termékeit és értékeit tartja: a nyelvet, a szokásokat és az erkölcsöket. Az egység legfőbb akadályai pedig gazdasági természetűek lehetnek. Ezek feloldása érdekében bizonyos gazdasági funkciók társadalmasítását javasolja. Ilyen programnak tekinti a szövetkezeti tevékenységet; a hitelek közcélúvá és közhasznúvá tételét; a biztosítási társulások létrehozását; a magyar könyvkereskedelem altruista társadalmi szervezeteken keresztül történő működtetését; a magyar sajtó terjesztését és az itt termelt profit közcélú felhasználását.

Sulyok mindezt társadalomszervezés-működési keretben gondolja el: „A kisebbségi társadalom-szervezés legfőbb eszköze és biztosítéka kétségkívül a határozott, a világosan kiformált közvélemény. [...] Szükség van a kisebbségi helyzet sajátos társadalmi problémáinak rendszeres vizsgálatára, szükség van az alapvető kérdések tisztázására s a törvényszerűség felderítésére, meg kell találni azt a tant és tervet, mely ennek a társadalomképződésnek folyamatát irányítja s mindezekre egységes, határozott közvéleményt kell felépíteni, biztosítékaul annak, hogy a megválasztott út helyes, és szankcióul, hogy ezt az utat be is kell tartani.”³⁴ Az egységes erdélyi magyar társadalom eszméjének megteremtése szempontjából kulcsidézetről van itt szó, hiszen az organikusnak tekintett nemzeti közösség szervezését, működtetését társadalomismeretre alapozott értelmiségi-vezető-koordináló tevékenységként határozta meg.

Az egységes magyar társadalom képe meghatározó lett a harmincas évek erdélyi magyar önszemléletében. Ebben a dolgozatban most nem az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* című folyóiratok – amelyek eleve ebben az egységes magyar társadalomképben gondolkodtak –

³⁰ Uo. 175. p.

³¹ Uo. 176. p.

³² Erre konkrét intézményi javaslatokat is készített a szerző: Sulyok István tervezete az EMKE átalakítására [1926]. *Magyar Kisebbség*, 2002. 3. sz. 81–85. p. illetve uo. Sulyok István tervezete magyar kultúrhivatal felállítására [1927], 86–88. p.

³³ Sulyok István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. Szerk.: Sulyok István, Fritz László, Kolozsvár, Juventus, 1930, 118–159. p.

³⁴ Sulyok István: A magyar könyv Erdélyben. In *Erdélyi Magyar Évkönyv...* i. m. 180. p.

már többször elvégzett összehasonlításából indulok ki, hanem egy-egy életmű ezt a párhuzamos társadalomkonstrukciót gazdagító vonatkozásaiból.

Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932) és Venczel József *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* (1935) című munkái emelkednek ki a kolozsvári falukutató szemináriumok, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel*, valamint a *Korunk* a falusi viszonyokról szóló számos publikációjából. Mikónak ebből és egyéb munkáiból is világos, hogy a szerző a romániai magyarság megújulását a fiatal értelmiségtől várta, mely – csehszlovákiai nemzedéktársaihoz hasonlóan – a *falusi tömegeket akarta* megszólítani, orientálni és *beemelni a nemzeti alapon szerveződő kisebbségi társadalmukba*. Hiszen a romániai magyarság 75–80%-a falun élt. Az általa arisztokráciára, középosztályra, munkásságra és a falu népére tagolt romániai magyarságon belül a magyar középosztály terjeszkedését és fejlődését helyezte a középpontba.³⁵ A falut nemcsak missziós területnek tartotta, hanem a fiatal értelmiség számára egyben a legfőbb elhelyezkedési lehetőségnek is. „Beállunk közkatonának a magyar jövő: a munkások és parasztok sorába s az ő érdekeik értelmi szolgálatában keressük letűnő középosztályunk új nemzedékének a jövő társadalmához való jogát.”³⁶ A sarlós, kommunista Balogh Edgárhoz hasonlóan az értelmiségieket szakmánként látná el hivatásfeladatokkal: a jogászoknak – munkájuk mellett – jogvédelemmel, az orvosoknak népegészségüggyel, a mérnököknek a munkásság segítségével, a papoknak és tanítóknak szociális neveléssel kellene foglalkozniuk. Konkrét példái Balázs Ferenc unitárius lelkész mészköi és Kacsó Sándor brassói szövetkezetszervező, népfelvilágosító programja.³⁷

Mikó Imre, Venczel József, Vita Sándor, a korszak meghatározó fiatal társadalomkutatói fokozatos, generációkon átívelő társadalmi mobilitásban gondolkodtak. A tehetősebb falusiak és a lecsúszó középosztály gyerekeinek ipari és gazdasági pályákra való orientálása és a felnőttképzés állt elgondolásaik tengelyében. Az egyházi iskoláztatáson (kollégiumi nemzetnevelésen) keresztül új falusi intelligencia megteremtését, majd ennek gyerekeiből az új városi középosztály és értelmiség létrejöttét remélték. Az utóbbi réteg hivatását pedig a nemzeti társadalom szolgálatában, a közösségi érdekeknek alárendelt életpályákban látták.

Már a Sulyok István által megfogalmazott egységesítő társadalomszervezés leírásában is szerepelt egy *központi irányító szerv* szükségessége. Ehhez a háttérrel – ahogyan az a harmincas évek nemzedéki vitáiban egyértelművé vált – a háború után, már kisebbségiként szocializálódott új nemzedék *küldetéstudata* adhatja. Ez a generációs csoport mai kifejezéssel élve szakpolitikák kialakítására törekedett. Ők kezdeményezték a kisebbségi intézmények átszervezését (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, Erdélyi Múzeum-Egyesület), megszervezését (szövetkezeti mozgalom, gazdasági képzés, egyetem melletti kollégiumi szakképzés, szociális segélyszervezetek). Azt mondhatjuk, hogy ez a küldetéstudat (vezetői kiválasztottság) elengedhetetlen volt a nemzetkisebbségi társadalomszervezésben. Ennek a felülről való szervezésnek a legkonceptiózusabb megfogalmazója Venczel József volt a *falumunka* és a *művelődéspolitikai* terén.³⁸ A legátfogóbb népnevelési programot pedig –

³⁵ Mikó Imre: Kikből áll az erdélyi magyarság? *Új Szellem*, 1937. 10–11. sz. 4–5. p.

³⁶ Mikó Imre: Az új erdélyi magyar nemzedék feladatai a román állam keretében. *Magyar Út*, 1935. február 1. 6. p.

³⁷ A mészköi szövetkezet- és társadalomszervező kísérletről Balázs Ferenc: *A rög alatt (1928–1935)*. Turda, 1936. A brassói ÁGISZ szövetkezeti, népművelési kezdeményezéséről Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Bukarest, Kriterion, 1974. 458–477. p.

³⁸ Venczel József: *Falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. Minerva, Cluj, 1935. 32 p. A hiányokról és a feladatokról: 30–32. p. [újból közlés: *Magyar Kisebbség*, 2005. 3–4. sz. 138–163. p.]; Uő.: Erdélyi kultúrproblémák. *Hitel*, 1935. 5. sz. 7–9. p. [Az EME feladatai és átalakításának terve]; Uő.: Művelődéspolitikai vázlat. *Hitel*, 1936. 2. sz. 131–148. p.

folyamatosan és részletekbe menően sok egyedi szócikkben – a György Lajos és Márton Áron szerkesztette *Erdélyi Iskola* (1933–1944) című folyóirat adta közre.³⁹

1.3. Keresztényszociális nemzetszemlélet

Az erdélyi magyar keresztényszociális társadalom- és nemzetszemléletnek két egymással párhuzamos teológiai alapja volt. A *katolikusok* számára XI. Pius *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikája – *az egyház szociális tanításai* alapelveinek összefoglalásaként – volt meghatározó. Ennek lényege, hogy az egyén társadalmi értékét a közösségnek szolgáltatott munka határozza meg. A társadalmat hivatásrendekre tagolja, és ezeken belül a közösség javára tevékenykedő minden egyénnek jogokat és megbecsülést biztosít. Ez a Márton Áron által képviselt szociális lelkiesség alapja.⁴⁰

Ennek a katolikus keresztényszociális eszmekörnek az *Erdélyi Tudósító* című lap volt a legfontosabb közvetítője, és itt XI. Pius enciklikájának „erdélyi üzenetét” részletesen magyarázták,⁴¹ gazdasági vonatkozásait pedig krédószerűen foglalták össze:

„1. A gazdasági élet központja az ember és nem a profit. 2. A gazdasági élet célja és tartalma az anyagi szükségletek kielégítése és nem ébresztésük. 3. A gazdasági életnek nincs abszolút saját törvényisége.” 4. Az állam feladata nem a gazdálkodás, hanem a felügyelet, a nagyobb ügyek rendezése a hivatásrendek feladata. 5–7. A gép csak eszköz. A szabad verseny nem lehet az egyedüli szabályozó. 8. A piac gazdaságtechnikai alkalom. 9. Minden diktatúrát tagadnak, a tökélet is és a proletariátusét is. „10. *Az osztályharcban nem látjuk a társadalmi kérdés megoldását. A társadalom tagozódása, foglalkozási rendek szerint, a nehézségek megoldására alkalmas.* 11. *Követeljük a munkaerő különös védelmét [...]* 13. *Elvetjük [mind – BN] a nemzetközi, mind a nemzeti szocializmust, mert a termelőeszközök erőszakos szocializációjában látják a mindent orvosló eszközt. [...]* 18. *Az autarkhiát (a zárt nemzetgazdaságot) lehetetlennek tartjuk. [...]* 26. *A proletárság megváltása csak magántulajdonhoz való juttatással lehetséges. [...]* 30. *Akarjuk a közérkölcsök megjavulását és a társadalom reformját.*”⁴²

Márton Áron pedig a liberalizmussal, a szocializmussal és a nacionalizmussal szemben egyaránt megfogalmazta külön álláspontját: „*Követeljük a szabadságot, de a liberalizmust sietünk temetni. Szociális gondozást, a társadalom gyökeres reformját hirdetjük, de a marxizmussal nem mehetünk. A faj szeretetének szent kötelességét vállaljuk, de a vér istenítését eretnekségnek tartjuk.*”

Szabadság és törvény az élet két pólusa. Szabadság nélkül nincs egyéniség, nem fejlődhetik a személy. Nincs erkölcsi, felelős én. A törvény vezetése és korlátai nélkül csak örökös kezdés van, célbajutás nélkül, örökös harc győzelem nélkül, önkény fék, megállás nélkül. Az élet egyensúlyát a kettő egyensúlya jelenti: szabadság a természetes korlátok között. A többi mind erőszakolt és erőszakos. Tehát harcra vezet. Rombol.

³⁹ Osváth Judit: *Erdélyi Iskola*. Antológia, repertórium. Csíkszereda, Státus, 2003, 375. Repertórium: <http://erdelyiiskola.adatbank.transindex.ro/>

⁴⁰ Vitéz László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*. Budapest, Teleki László Alapítvány–XX. Század Intézet, 2002, 57–70. p.

⁴¹ Baráth Béla: A Quadragesimo Anno lehetőségei nálunk. *Erdélyi Tudósító*, 1932. 20. sz. 681–687.

A szociális enciklika főbb tételeit a folyóiratban hat részben ismerteti a Majláth-kör (az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya) szociális munkacsoportja. A kör vezetői: Márton Áron, György Lajos, Venczel József, a szakosztály enciklika-ismeretében részt vett: Bolgár Dezső, Bors Ferenc, Henter Kálmán, Szentmiklósi Ferenc, Venczel József. 1. A gazdasági élet célja. 2. Magántulajdon, 3. Tőke és munka, 4. Proletárok megváltása, 5. Igazságos bér, 6. Új társadalmi rend. *Erdélyi Tudósító*, 1932. 23. sz. – 1933. 5. sz.

⁴² A gazdasági élet keresztény tételei. *Erdélyi Tudósító*, 1933. 5. sz. 335–336. p.

Békét embernek, társadalmi osztályoknak, nemzeteknek az életében, a felbolydult világban csak a teljes igazság megismerése és elismerése hozhat. Az ember is, a társadalom is, a nemzet is valóságok. De egyik sem a teljes valóság. Relatív javak.

S az élet törvénye az, hogy a társadalmi törekvések szabadságát a valóságok korlátozzák. A szerves élet. A teljes igazság az, hogy az ember egyéniség s ugyanakkor fia valamelyik nemzetnek és tagja a társadalmi közösségnek. Természetes joga van a földhöz, javaihoz, a lélekhez. Nagy jogok és nagy szabadság illeti meg. De ugyanakkor le nem hazudható, az élet bosszúállás nélkül figyelmen kívül nem hagyható, őszágyazású, a léttel együtt adott törvények kötik.

Mert abszolútum egyetlen van: az Isten.”⁴³

A harmincas években Makkai Sándor református püspök a belső erkölcsi revízióra való képességből kialakuló *kritikai nemzetszemlélet* révén lelkiismereti magyarságról beszélt.⁴⁴ Reményik Sándor szerint az erdélyi magyarság sajátos lelkiségét sohasem a politika, hanem a religiosum határozta meg. Tavaszty Sándor szerint pedig e közösség mindig akkor volt erős, ha a kritikai és vallásos nemzetszemléletet egybefogó prófétai nemzetszemlélet vezérelte. Ez a szemlélet „A nemzetet merőben Isten tulajdonának tekinti s mint ilyenre a legmagasabb mértéket: az Isten akaratát alkalmazza és ez alatt ítéli meg. Mivel csak egy érdeket ismer: az Isten akaratának győzelmét, ennél fogva a kritikájában nem játszik szerepet az egyéni, vagy pártérdek, tehát ahol tévedést, romlást, vagy gonoszságot lát, azt személyi vagy pártos tekintetek nélkül ítéli meg s ítélkezésének nincs más célja, mint az egész nemzeti közösség erkölcsi becsét emelni. [...] Ennek a nemzetszemléletnek a végső emberi célja az, hogy az egész nemzeti közösség jól összefogott erkölcsi közösséggé váljék. Ha ezeket a szempontokat a mi kisebbségi életünkre alkalmazzuk, úgy jól kell látnunk, hogy nekünk elsősorban nem politikai, nem is gazdasági, vagy faji közösséggé kell válnunk, hanem elsősorban erkölcsi közösséggé. A politikai közösség, vagy a gazdasági közösség, ha magában áll, ha a politikai vagy a gazdasági érdek alapjára van helyezve, folytonosan megbontható”.⁴⁵ Eszerint az erkölcsi közösséget érdekek mentén nem lehet megbontani. Minél erősebb erkölcsileg egy nemzeti közösség, annál nagyobb az ellenállóereje. Ugyanakkor minden tag az egész nemzetközösséghez tartozónak érezheti magát, és legfőbb kötelessége a közösség szolgálata lesz. Az „életparancs” pedig a nemzeten keresztül valósul meg, amely így lesz *hívás*. A hívás nélküli élet pedig tartalmatlan. Mivel a történelmi sors Isten akarat, ezért a többség számára – az 1918 utáni erdélyi helyzet – a *rábízás felelősségét*, a kisebbségi számára pedig a *sorsvállalást* hordozza. Ebben a keretben az uralkodás helyett a szolgálatnak, az önzés helyett az önfeláldozásnak, az egyéni érdekekért való küzdelem helyett a közösségi érdekeknek, az emberi valóság helyett az emberi rendeltetésnek kell megfelelni. Így a kisebbségi életnek is hármas feladatköre van: az elsőként említett a saját életforma őrzése, természetjogi alapon a született fajiság, kultúra védelme. Az államhoz való viszonyban mindenképp együtt kell működni a gonosz ellen, részt kell venni az állam általi jólét előmozdításában, de az állam felett is az *isteni* erkölcsi parancsok állnak, és ezt számon is lehet kérni. S ennek része a kisebbségi társadalom építése. Ugyanekkor – és ez a kisebbségi élet harmadik feladatköre – *kötelesség az adottságok maximális kifejtése*, a mindenki számára világos nemzeti rendeltetés és hivatástudat betöltése – a többségi társadalom szolgálatával egyetemben. Ez a teológiai alapozás⁴⁶ – kisebbségi etika, Tavaszty Sándor, Makkai Sándor,

⁴³ Márton Áron: A mi utunk. *Erdélyi Tudósító*, 1933. 5. sz. 265. p.

⁴⁴ Erre hívja fel a figyelmet recenziójában: Reményik Sándor: „Magunk revíziója”. *Pásztortűz*, 1933. 7. sz. 124–125. p.

⁴⁵ Tavaszty Sándor: Nemzeti létünk kérdései. A prófétai nemzetszemlélet. *Pásztortűz*, 1936. 21. sz. 435. p.

⁴⁶ Részletes kifejtése: Imre Lajos: Hívás és élet. *Pásztortűz*, 1938. 9. sz. 487–490. p.; Uő.: A kisebbségi élet erkölcstana. *Erdélyi Helikon*, 1938. 1. sz. 1–12., 2. sz. 121–131., 3. sz. 169–178. p.

Imre Lajos szemlélete meghatározó volt a harmincas évek erdélyi ifjúsági mozgalmának szocializációjában (*Erdélyi Fiatalok*, *Hitel* köre, egyetemi mozgalmak), és a szinte teljes társadalmi konszenzust élvező – 1937-es – Vásárhelyi Találkozó határozataiban ezek az értékek intézményesültek.

Csak hogy itt is kettős beszédmódról van szó. Éppúgy, mint a jövőkép esetében, ahol egyszerre volt jelen a revízió reménye és a saját nemzeti társadalom megszervezésének célja, ebben az esetben is létezik a közösségi értékek egyetemes dimenziója és a mindennapokban a politikai, gazdasági, egyéni érdekek világa, amely nemzetépítő szerepekben jelenik meg. Tehát az önszemlélet, amely közösségi identitást is teremt, egyben a nemzetépítő politika eszköze, és kölcsönösen hatnak egymásra. A nemzetileg szervezett kisebbségi társadalom és a nemzeti egység pedig egyszerre létező történeti tapasztalat és társadalompolitikai elvárás is az 1940–1944 közti korszakban. Tehát itt is a kisebbségi sajátosságoknak az uralkodó eszmékhez való hasonulásáról van szó. Egy magát organikusnak tekintő (az egy nemzethez való tartozás tudata eleve adott volt) kisebbségi társadalom közösségi azonosságát megragadó karakterjegyek jól használhatók a felülről államilag szervezett társadalom programjához.

1.4. Nemzetnevelési elvek.

A népszolgálat gondolkörében a kisebbségi élet minőségi életforma, amelynek – mint az előbbiekben olvashattuk – sajátos törvényei vannak, és erre kell a fiatal elitet felkészíteni. Pontosabban beleszocializálni a közösség szolgálatába, és egyfajta etnikai immunitással felruházni. A közösségi szocializáción túl a másik *nemzetnevelési elv* a mások megbecsülésére és az alázatosságra való nevelés, amely a közösségi összetartozás érzésével kapcsolódik össze. Ez utóbbival lehetséges a csökkentértékűség (a kisebbségiség aszinkronja) tudatának leépítése. S ez teremthet olyan egyensúlyt, amely a meghunyászkodás és a „hamis önállóság” hibáitól megvéd.⁴⁷

A fő cél a lelki megújulás érdekében a nemzet ránevelése egy demokratikus életformára, amely a közgondolkodás lassú átalakítását kívánja meg, annak érdekében, hogy a legszélesebb néprétegek is megérthessék a közérdeket, s azért, hogy a közösség „ezt a közösségi életformát a maga belső ügyének vallja”⁴⁸.

A keresztyén/keresztény nemzetnevelést Imre Lajos három dologban különbözteti meg minden más nevelési koncepciótól. Egyrészt a keresztény nemzetnevelés abból indul ki, hogy mi is a „nép” fogalma és mi a „nemzet rendeltetése”; a kettő között a nemzetnevelésnek kell megteremtenie az öntudatosodást: „ebben eszmél önmagára, nemcsak arra, hogy ő mi, hanem

⁴⁷ A kisebbségi nemzetnevelésről ad áttekintést Cseke Péter: *Keresztény erkölcs és kisebbségi ifjúságnevelés a két világháború között Erdélyben*. In *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*. III. köt., Szerk.: Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1998, 1842–1850. p. A korabeli alapszövegekből: Imre Lajos: *A falunevelés irányelvei*. EME, Cluj-Kolozsvár, 1933, 30. p., Márton Áron: Világnézet és nevelés. *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 5–6. sz. 233–238. p., György Lajos: Hitvallásos középiskoláink szelleme és hivatása. *Erdélyi Iskola*, 1935/36. 5–6. sz. 291–294. p., Venczel József: Collegium Transilvanicum. Az értelmiségnevelés feladatai. *Erdélyi Iskola*, 1935/36. 5–6. sz. 305–310. p., Uő: Kis nép – elit nép. In *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. KJK, Bp., 167–171. p., Márton Áron: Népinevelésünk feladatai. *Hitel*, 1937. 3. sz. 189–196. p., Bíró Sándor: A kisebbségi magyar nevelés problémái. *Erdélyi Fiatalok*, 1937. III. sz. 3–5. p., Márton Áron: A hitvallásos iskola feladata. *Erdélyi Iskola*, 1937/38. 1–2. sz., 1–2. p., Puskás Lajos: A kisebbségi életformára való nevelés. *Erdélyi Iskola*, 1937/38. 1–2. sz. 5–8. p., Venczel József: Márton Áron püspök népinevelő rendszere. *Erdélyi Iskola*, 1938/39. 5–6. sz. 361–371. p., László Dezső: Mai nevelési kérdéseink. In Uő: *A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok, 1929–1940*. Minerva Művelődési Egyesület, 1997, 231–242. p., Venczel József: Művelődéspolitikai terv. *Hitel*, 1939. 1. sz. 73–82. p., In *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. KJK, Bp., 215–224. p., Imre Lajos: *A közművelődés mint társadalmi feladat*. Minerva, Kolozsvár, 1940, Márton Áron: Az iskolán kívüli népinevelés feladatai. *Erdélyi Iskola*, 1943. 2. sz. 197–204. p.

⁴⁸ A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. *Hitel*, 1937. 3. sz. 237. p.

főként arra, hogy minek kell lennie, minek kell az életét vezetnie és hogyan kell élnie, hogy elérje a számára kitűzött célt⁴⁹. Tehát az első különbség maga a *nemzetnevelés célja*, nevezetesen, hogy míg a nem keresztény nemzetnevelés a célját önmaga akarja kitűzni, addig a keresztény nemzetnevelés Isten akaratának egyetemes és egységes szolgálatát hirdeti. A korban kaotikus politikai, gazdasági, világnézeti kérdéseket másodlagosnak tekintve a fő cél, hogy a nemzetet meggyőzze ezek mulandóságáról. „*Mutassa meg neki, mit akar Isten vele, milyen célt tűzött ki eléje, milyen szolgálatot vár tőle, hogy ebben a szolgálatban, ennek az akaratnak való odaadásban szabaduljon meg minden egyéni önző szemlélettől, ebben a szolgálatban mondjon le önmaga érvényesítéséről és ebben a célban lássa meg, bármilyen kicsiny, gyöngye és reménytelen a világ szemében, annak a hivatásnak a nagyságát, amelyre Isten méltóztatta.*”⁵⁰

A keresztény nemzetnevelés másik sajátossága *nemzetszemléletéből* fakad, hiszen azt nem pusztán faji/természeti, politikai vagy történelmi produktumként értelmezi, hanem mint természeti adottságot eredendően bűn alattiként fogja fel, de egyben a nemzet „mint keresztény közösség: a megváltás reménysége alatt áll.” Így a bűnbeesés miatt megrontott emberi természet „*Isten ítélete alatt áll, Isten előtt a többivel szemben nincs mivel dicsekednie. A ker. (sic!) nemzetnevelés ezért hangsúlyozza, hogy egyik nemzet sem dicsekedhetik a saját képességeivel, a saját dicsőséges múltjával, elért eredményeivel, nem nézheti le és nem vetheti meg a másikat, nem törekedhetik a másik megsemmisítésére, mert minden emberi sajátosság, eredmény, vívmány Isten ítélete alatt áll*”⁵¹. Ha tehát a politikai, történelmi stb. érdek Isten előtt nem számítanak, akkor egyedüli feladat a bűnbánat és a megtérés marad. Az „Isten akarata előtti meghajlás, öntudatos, alázatos, de bátor vállalása annak a sorsnak, amelybe Isten állított”. Ezzel a nemzet a „megváltás reménységében részes” lesz. Ez azt jelenti, hogy a nemzet életének célja nem önmagában van, „*hanem abban[,] amit az Isten számára kijelölt, s a nemzet élete attól függ, mennyire fogadja el és teszi magáévá ezt az isten által kijelölt célt és hogyan veti magát ennek alá. [...] A nemzet tehát nem önmagában hisz, hanem Istenben, nem önmaga erejében, hanem a kegyelemben, amely bűnei és gyarlóságai, erőtlensége és tehetetlensége dacára akar vele valamit. Akármilyen gyöngye és akármilyen gyarló, a kegyelem által erős és a hit által diadalmas*”⁵². Tehát a hit, a belső átlényegülés „felszabadító üzenetét” kell e nemzetnevelés által bevinni a közgondolkodásba.

Imre Lajos a *keresztény nemzetnevelés* harmadik sajátosságát annak *módjában* látja. Egy nemzetet szerinte a hatalomvágy, a más nemzetek gyűlölete vagy az egyéni érvényesülések nem tarthatnak össze, mert a „*nemzetben a közösség tudata csak akkor fejlődhetik ki, ha ez a közösségtudat a közös elhívás és közös sors komoly[,] öntudatos átélésén alapul. [...] A keresztyén nemzetnevelésnek ezt a közösséget kell megéreztetnie, az összetartás, a közös sors, közös elhívás nagy közösségét mindenkivel. Meg kell éreztetnie, hogy azokat[,] akik ebben vannak, olyan kapcsolatok fűzik össze, amelyeket büntetlenül szétszaggatni nem lehet, hogy ez a közösség, mint sors és feladat olyan munkára kötelez mindenkit, amelyben egyéni érdekeit félretéve annak szolgálatába állítsa minden erejét, hogy ebből a munkából és kapcsolatból való kilépés elszakítja azoktól a gyökerektől, amelyek a nemzethez kötik. A nevelés feladata alázatosságra, hűségre, engedelmisségre, fegyelemre nevelni azokat, akik a nemzethez tartoznak, erőik teljes kifejtésére, a vállalt munkában való kitartásra, a próbák keresztyének öntudatos vállalására*”⁵³. Erre a „belső közösségre” való nevelés – a családban, egyházban, iskolában, társadalmi osztályok között – végső soron „Isten országa közössége alapján áll”.

⁴⁹ Imre Lajos: A keresztyén nemzetnevelés. In Uő: *Hívás és élet*. Minerva, 1938, 186–187. p.

⁵⁰ Uo. 189. p.

⁵¹ Uo. 191. p.

⁵² Uo. 192. p.

⁵³ Uo. 193–194. p.

Ebben a nevelési rendszerben a keresztény hit egyetemessége és belsősége az a véderő, amely felülírhatja a társadalmi, nemzeti, kisebbségi sorsból adódó törésvonalakat. A „hitre való nevelés” egyben ezt szolgálja.

1.5. A népszolgálati gondolkör hatása

Ha a népszolgálat mint szocializációs normakeret befolyását fel akarjuk mérni, kézenfekvő az ezt képviselő személyiségek intézményi pozícióit áttekinteni. Ebből világos lesz, hogy az előbbieken az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* köreinek nemzedékváltó elitjénél miért vettem magától értetődőnek a népszolgálati befolyást: Imre Lajos 1921-től a református Ifjúsági Keresztény Egyesület vezetője volt, majd a harmincas években társul hozzá László Dezső utazó titkárként. Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya 1927-ben alakult meg Dsida Jenő vezetésével, majd halála után, 1931-ben Márton Áron, 1932-től pedig Venczel József vezette a szervezetet. Szintén 1927-ben alakult meg az unitárius Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre, Szent-Iványi Sándor, Balázs Ferenc és Mikó Imre vezetésével. Az 1928-tól a kolozsvári egyházi egyetemistáknak otthont adó egyházi kollégiumok vezetői: a katolikusoké György Lajos, az unitáriusoké Kelemen Lajos, a reformátusoké Imre Lajos voltak. Ráadásul ez utóbbiak alkották a Tanulmányi Bizottságot is, amely nemcsak a tanulmányi programok összeállításában, hanem a szociális és külföldi ösztöndíjak elosztásában is meghatározó volt. További fontos közvetítő szervezet volt a Szegedi Fiatalok köréből hazatért Jancsó Béla vezetésével 1929-ben alakult Székelyek Kolozsvári Társaságának Ifjúsági Tagozata, majd 1930-ban az ugyancsak általa alapított *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat. A katolikus körök felé pedig a György Lajos és Márton Áron által szerkesztett *Erdélyi Iskola*, illetve 1932–1936 között az *Erdélyi Tudósító* című folyóiratok közvetítették a keresztényszociális nemzetnevelés eszméjét.⁵⁴

Az eszmei hatás tekintetében az előbbi intézményi kereteken túl az 1937-es *Vásárhelyi Találkozó határozatai* is alapvetően a népszolgálatosság eszmekörére épültek. Maga a találkozó baloldali, népfregetos kezdeményezésként indult Balogh Edgártól, de a szervezők (Tamási Áron, Venczel József és mások) egy nemcsak a nemzedék, hanem az egész romániai magyar kisebbségi közösség konszenzusát élvező stratégiai dokumentumot, mintegy saját kisebbségi társadalmuk alkotmányát hozták létre. Az *Erdélyi Fiatalok* és a szociáldemokraták távolmaradása nem elvi ellentétek, hanem politikai pozicionálások eredménye. Később ezek a körök is hivatkozási alappnak tekintették ezt a dokumentumot.⁵⁵

A találkozó záróhatározatának hivatalos kommentárja szerint a *demokrácia*, mint életforma, az egyetlen, amelyben élni lehet. Fogalma az összes erkölcsi, szellemi és anyagi javak a társadalom számára való igazságos és helyes felhasználásában foglalható össze.⁵⁶ Az ehhez kapcsolódó *keresztény erkölcsön* a következőt értették: „A szeretetnek, a szolgálatnak, az engedelmségnek, a szegénység vállalásának, a hősiességnek, a türelemnek, az igazságosságnak, a helytállni és áldozni tudásnak egyetlen teljes formája, a mindennapi élet forgatagában, munkájában, változásaiban állandó, magasabbrendű értéket hordozó

⁵⁴ Cseke Péter: Álom egy kolozsvári Solveig-házról. Buday György és Jancsó Béla barátsága. *Kortárs*, 2006. 1. sz. 47–67. p., Uő.: *Fájó sebekből termő ágak. Világtávtatban gondolkodó Erdélyi Fiatalok. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Lucidus, 2010, 207. p.; *Erdélyi Iskola*. Antológia. Repertórium. Összeáll. Ozsváth Judit, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2003; Az *Erdélyi Tudósító* repertóriumát Izsák Anikó-Borbála készítette el: <http://erdelyitudosito.adatbank.transindex.ro/>

⁵⁵ Szociáldemokrata részről pl. Jordáky Lajos: A Vásárhelyi Találkozó szelleme. 1943. In Uő: *A szocialista gondolat és a munkásmozgalom*. [publikálatlan cikkgyűjtemény], lásd az életműbibliográfiában (<http://jordakylajos.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&evszam=1943>) és a kéziratok hagyatékban. A találkozóóról szintén elmaradt László Dezső kapcsán: Cseke Péter: A kisebbségi életmodell teremtője. Debreceni László vallomásai a 100 éve született László Dezsőről. *Forrás*, 2004. 10. sz. 47–56. p.

⁵⁶ A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. In *Hitel*, 1937. 3. sz. 347. p.

magatartás.”⁵⁷ A határozatban megfogalmazott emberideál pedig a polgárosultságot mintázza: „Világos látású, reális, jelszavaktól meg nem szédülő, példamutató emberek magatartása; a társadalmi és vagyoni jogok helyett a rátermettség, elhivatottság és tehetség társadalomszervező érvényesülése; jellemkiválóság; erkölcsi erővel párosult tudás; több munkateljesítés és nagyobb áldozatkészség, igazibb és mélyebb felelősségtudat, mint a vezetésnek, a szabad és érdemszerű kiválasztódásnak meghatározói.”⁵⁸

A stratégia kérdésében pedig a következőképp foglaltak állást: „... az erdélyi magyar népkisebbségi élet irányítása csakis a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik;

népkisebbségi életünket és annak minden intézményét a nemzeti egység gondolata hassa át, politikai, gazdasági, közművelődési és egyházi intézményei s azok vezetői között, amennyiben hiányzik, becsületes együttműködés jöjjön létre, az osztály-, felekezeti és nemzedéki ellentétek életünkől tűnjenek el, annál is inkább[,] mert minden felekezeti és származású magyar embert, s így azokat a zsidó vallású magyarokat is, akik kisebbségi sorsunk minden következményét vállalják[,] a magyar népkisebbség alkotó elemének tekintünk;

a Vásárhelyi Találkozón megjelent fiatal romániai magyar értelmiség a legteljesebb nemzeti, szociális és politikai egységvágától áthatva kimondja, hogy az erdélyi magyarság minden egyes tagjára sorskérdéseink és küzdelmeink iránti érdeklődés, tevőleges szolgálat és munka hárul;

a magyarság minden egyes tagjának teljesítenie kell mind anyagi, mind szellemi tehetségéhez mérten kötelességét magára hagyott nemzetünk iránt; kizárandó az[,] aki az erdélyi magyarság nemzeti érdekeivel összetűző tevékenységet fejt ki.”⁵⁹

2. Egy elágazás: Balogh Edgár népszolgálatosságáról

Azért tartom fontosnak Balogh Edgár példáját, mert – amint az a kötetben Miklós Ágnes Kata tanulmányából is kiderül – a nyolcvanas évek népszolgálat-kritikája épp az általa is megfogalmazott stratégiának, az ideológiai viszonyoknak megfelelően változó nyelvezetnek szólt. Itt most rekonstruálni szeretném Balogh – saját kifejezésével élve – „közügyi” tematizációját. Ő volt az, aki a múltja nyomán⁶⁰ az ötvenes évektől a nyilvánosságban rekonstruálhatta a harmincas évek kisebbségi ember/társadalom konstrukcióját mint követendő hagyományt.⁶¹ Először a harmincas évekből, a *Hitel* képviselte eszmeiséghez való

⁵⁷ Uo. 254. p.

⁵⁸ Uo. 253–254. p.

⁵⁹ Uo. 248. p.

⁶⁰ A harmincas években a *Korunk* szerzője, a MADOSZ egyik vezetője, 1940 után a háborúellenes propaganda szervezője, az 1944-es kolozsvári átmenet meghatározó szereplője, a Magyar Népi Szövetség alelnöke (1944–1946), a *Világosság* című kommunista napilap főszerkesztője (1946–1948), a Bolyai Egyetemi rektora (1949), tanára, 1949–1951 illetve 1952–1954 között bebörtönözték, 1956 júniusában rehabilitálták, újra tanít a Bolyai, majd az összevont Babeş–Bolyai Egyetem Irodalomtörténeti Tanszékén, és 1957-től az újrainduló *Korunk* főszerkesztő-helyettese 1971-ig. Ezt követően a már akkor elkezdett Romániai Magyar Irodalmi Lexikon munkálatait vezette negyedszázadon át. 1990 tavaszán politikai szerepvállalással próbálkozott, de ez a romániai magyar politikai, értelmiségi elitben elutasításra talált. A rendszer magyarságpolitikáján belüli helyzetéről, kijáró szerepéről és kudarcairól, újrakezdéseiről ad számot életút-visszaemlékezéseinek utolsó kötetében: Balogh Edgár: *Számadásom. Emlékirat 1956–1993*. Kom-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1999.

⁶¹ Miközben a csehszlovákiai, jugoszláviai, szovjetunióbeli viszonyokhoz képest Erdélyben egyedülálló módon a Kriterion könyvkiadónál/val dolgozhattak a harmincas évek második felében, a negyvenes években közéletileg is aktív, vonatkoztatási pontnak számító fiatal tudósok: Mikó Imre, Venczel József, Szabó T. Attila. Tehát a hagyomány jelen volt, nem beszélve Kelemen Lajos, Márton Áron, László Dezső, Jakó Zsigmond befolyásos szerepéről.

kritikai viszonyát tekintem át, majd azt a szocializációs keretet, amelyben közéleti elkötelezettsége kialakult. Ezt követően foglalkozom az 1990-es évekig tartó, a közösségi hagyományokat újrakonstruálni akaró publicisztikájával, majd a népnevelési, népszolgálati írásaival.

2.1. Balogh Edgár *Hitel*-kritikája

A rekonstrukciót azért érdemes Balogh Edgár harmincas évekbeli *Hitel*-kritikájával kezdeni, hogy érzékelhessük az induló pozíciót.

Az 1936-ban újrainduló *Hitel* első számából Albrecht Dezső *Az építő Erdély és Venczel József Metamorphosis Transylvaniae* című tanulmányait Balogh a *Korunk* szemlélőjeként éles kritikában részesítette: „Az erdélyi diákok ama táborának kezdeményezéséből, mely Németh László arany középút-ideológiáját vitte át Erdélybe, nagyigényű nemzetpolitikai és magyarságtudományi szemle lett, mely Németh Lászlón túladva nyíltan magyar Führer-ideológia után kiált. Nem szabad alábecsülnünk a kísérletet: abból a szellemi tespedésből, mely a Magyar Párt merev tekintélyelvi politikájától az Erdélyi Helikon elvtelen irodalmi széplélek-egységéig oly egyöntetűen jellemzi az erdélyi magyar közéletet, íme! a nagy nyugati parancsuralmi rendszerek nyomán keres Erdélyben is kivezet utat egy magát újnak kellető szellemi irány. Félreismerhetetlen a szakítás a Szabó Dezső robusztus paraszti eszmehirdetéséből sarjadt Erdélyi Fiatalok hagyományos népi-demokratikus irányával, mely egy évtizeden át az erdélyi magyar néptömegek felé fordította a diákság figyelmét. Kétségbevonhatatlan a szembefordulás a székely írókkal, Tamási Áron, Szentimrei Jenő, Kacsó Sándor népi törekvéseivel, akik a magyar földművesség és munkásság demokratikus öntudatra ébredésében, tömegeroók aktivizálásában, magyar demokráciában látnak lehetőséget nemzeti megújhódásra, nyílt állásfoglalással a fasizmus ellen. Amikor az erdélyi magyar értelmiség táborában napról napra határozottabb a demokratikus szellemi arcvonala, akad egy ellenzászlóbontás, amely új nemzeti vezető rend megteremtését írja zászlajára. Valóban a lelkiismeret kérdése, hogy rámutassunk a díszmagyarba bujtatott hitlerizmus próbálkozásaira.”⁶²

Balogh korabeli kritikájának lényege, hogy a *Hitelt* leválasztja az erdélyi ifjúsági és társadalmi mozgalmak fő vonaláról. Szerinte Albrecht tanulmánya, azzal, hogy Kornis Gyulára hivatkozik, szakít Kós Károlyék transzilvanista emlékezetpolitikájával, a Szekfű Gyulára való hivatkozással pedig a szabadság, egyenlőség és a nemzeti önrendelkezés elítélése szemben áll a kisebbségi helyzetben használt elvárásokkal, és így Balogh szerint a román szélsőjobboldali mozgalmakkal találkozik a *Hitel* szerkesztőjének eszmeisége. A korabeli Magyarország vezető ideológusait citáló, rájuk utaló Albrecht azt fejtegeti, hogy a néptől kell tanulni, hozzá kell hasonulni, hogy őket „vezethessük”. Ezt azonban Balogh a rendi történelemszemlélet megnyilvánulásának tartja: „Vagyis: azonosodás helyett megkülönböztetés, népi cél helyett osztálycél, a tényleges nemzet tömegeinek hívása helyett »a politikai rendnek, a nemzet helyett gondolkozó osztálynak az arca«.”⁶³ Balogh szerint a nemzetből – a polgári modernizációt felülírva – a parasztságot és a munkásságot, azaz a nem „történelmi osztályokat” kihagynák. Ezt támasztja alá azzal is, hogy Venczel Józsefet, aki az értelmiségből az új kisebbségi magyar társadalmi vezetőréteg kiválasztódását sürgeti, amely a „népet dolgozó közösségekbe fogja össze”, az „új nemesség” képviselőjeként állítja be. S a *Korunk* kritika szerint innen csak egy lépés, hogy a „hitleri Führer-rendszer másolatának” és „új magyar rendiségnek” tekinthesse a *Hitel* szerkesztőinek törekvéseit.

Albrecht Dezső a közszellem kialakítását tartja elsődleges feladatnak, és ehhez Hitler és Mussolini „nemzeti lélek ismeretéből” okulva a magyarság lelki arcát kereste. Balogh

⁶² Balogh Edgár: Az új magyar rendiség szószólói Erdélyben. *Korunk*, 1936. 4. sz. 284. p.

⁶³ Uo. 285 p.

szerint Albrecht ezt a középkori fegyelmezettségben és a hódító akaratban találja meg Szekfű Gyula és Hóman Bálint nyomán. Azonban a szlovenszkói és az erdélyi szellemiség előrébb tart, és a többségi nemzetek kisebbségellenes törekvéseinek és a magyarországi mentális kultúrgyarmatosításnak egyaránt ellenáll. De Albrecht épp a kisebbségnek az anyaország részéről történő szellemi gyarmatosítását képviseli. Balogh ezt kiragadott idézetekkel támasztja alá:

„»Az újból pozitív tartalommal telített magyar lelkiség megteremtése az erdélyi magyarság feladata.« A többit elnyeli a lapos halandzsa: »A belső munkától, a szervezéstől, a magyarság lelkének és testének acélossá tételétől remélhetünk csak eredményeket.« Vagy ilyesmi: »Közös munkából, apró tettekből, lelkek változásából lassan csak megépül, talán hamarabb, mint remélnénk, a mi épületünk. Ez az épület természetesen »palánkból készített, agyagból vert végvár«, amolyan háborús fedezék. Ebben az épületben azután »élhetjük boldogan és büszkén a hitünk szerint legmagasabb rendű, mert legnehezebb életet.« A frázis a Balassa megénekelte vitézi életet emlegeti, ami mai szavakkal: katonapozst a fronton. Íme: a »pozitív tartalommal telített magyar lelkiség« vágyképei! ”⁶⁴ Mindez azért is érdekes, mert Balogh Edgár a hatvanas évektől kezdődő közügyi publicisztikájában hasonló metaforákkal él.

Albrecht magyar szupremácia iránti vágyát Balogh azzal is bizonyítva látja, hogy a magyarság hivatását – a Makkai Sándor által a *Magunk revíziójában* kifejtett humánus helyett – a magyarországi Ottlik László kifejtette neohungarizmusban találja meg, amely a magyar uralkodó osztály történelmi restaurációját, a kritika szerzője által nem kimondva, a háborúval járó revízió veszélyét hordozza magában. Pozitív ellenpéldaként a *Hitel* ugyanazon számában a szövetkezeti mozgalomról publikáló Vita Sándort hozza fel, mint aki az erdélyi demokratikus szellemiséget képviseli. De Balogh végső megállapításai újra aggódóan kritikusak:

„Ha a *Hitel* új számát végigolvassuk, feltűnik, hogy Albrecht vezértanulmányát, mely *Az építő Erdély címen a füzet egy harmadát teszi, valamint Venczel közéleti szemlét, a Metamorphosis Transylvaniae-t, kivéve új célkitűzések nélküli szokványos Erdélyi Helikon anyagot találunk, általában plátói nemzetszeretettel és európeér humanista széplelkűséggel telve, mely annyit ígér s oly kevésre kötelez. De: fiatalokról van szó, akik még fejlődni fognak. És: semmiképpen sem fasiszták még azok, akik itt – a fasiszta zászlóbontás árnyékában – népegészségügyről, kisebbségi jogvédelemről, magyar képzőművészetről értekeznek vagy verseket írnak. A fasiszta-reakciós ideológiai tervekről a munkatársak többsége aligha tudott. Ha szót emelünk az ellen a kísérlet ellen, amely egy új magyar rendiség osztálygőgjét, parancsuralmi törekvéseit és imperialista vágyfantáziáját akarja az erdélyi magyar szellemi életbe becsempészni, tesszük ezt abban a hiszemben, hogy az erdélyi magyar ifjúság hagyományos népi szelleme ellen elkövetett feudális szellemű kultúrmerénylet a *Hitel* fiatal munkatársai és olvasói között is ellenállásra talál.”⁶⁵*

A *Hitel* 1936. évi 2. számának kritikája már sokkal visszafogottabb, de itt is Albrecht Dezső írása – *Metamorphosis Transylvaniae* címmel, egy mai szóval élve közpolitikai áttekintés – Balogh Edgár bírálatának legfőbb tárgya.⁶⁶ Újra az erdélyi demokratikus gondolatot védi a Csehszlovákiából 1935-ben Romániába kényszerült Balogh, azokkal szemben, akik 1930 óta a romániai magyar ifjúsági mozgalmak aktív alakítói voltak.⁶⁷ A *Hitel* szerzőjének központi témája a romániai magyarság megszervezésének mikéntje. Erről Albrecht az első körben a vidéki falusi (kimondatlanul jórészt a székelyföldi és partiumi

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 289–290. p.

⁶⁶ Balogh Edgár: „Szervezett nemzettársadalom” kétféle nézetben. *Korunk*, 1936. 9. sz. 758–761. p.

⁶⁷ A *Hitel* *Metamorphosis Transylvaniae* címen különböző szerzőktől megjelentetett közleményei általában a szerkesztőség véleményét is tükrözték.

tömbmagyarság) politikai, gazdasági, kulturális megszervezésében gondolkodik egy lehetséges Magyar Szövetség, az egyházak és az újjáalakuló Erdélyi Gazdasági Egyesület keretében. Ezt az ún. reálpolitikai gondolatmenetet Balogh fasisztának tekinti, mert mindezt Albrecht felülről akarja az új értelmiség vezetésével megszervezni úgy, hogy első körben csak a falusi világgal számol, majd az új elittel (Balogh szerint új nemességgel), de nem számol igazából azzal a munkássággal, kisiparossággal, amely már maga szervezte meg az érdekvédelmét, akár az OMP helyi szervezeteibe, akár a szociáldemokrata mozgalomba vagy a MADOSZ-ba tömörülve. A „retrográd osztályt” képviselő *Hitel* történeti gondolatosságával állítja szembe az *Erdélyi Fiatalokban* publikáló László Dezsőt, aki a kisebbség alulról felfelé való gazdasági, művelődési, társadalmi megszervezését hangsúlyozta. Balogh ezt marxistaként újrafogalmazza: „A kisebbségi magyar nép »alulról felfelé történő megszervezése« a mi nyelvünkön a dolgozó néposztályok demokratikus szervezkedését jelenti s azt az értelmi szolgálatot, amellyel ebben a tömegfolyamatban a magyar intelligencia a magyar nép szociális öntudatra ébredését és történelmi feltörekvését támogatja – külön kasztprogramok és uralmi hátsógondolatok nélkül.”⁶⁸

1970-re ez a szembenállás már átminősül a *Korunk* a korszak meghatározó folyóirataként bemutató Balogh Edgár-tanulmányban, ahol lényegében önmaga régi álláspontját mutatja be mint helytálló eszmetörténeti értékelést.

„A kialakulás menetében először is vissza kellett verni az 1936-ban indult *Hitel* lapjain jelentkező jobboldali – hol Hitlerre és Mussolinire, hol Szekfüre hivatkozó – új rendiség-korporációs törekvést, melynek háttéréből a román néppel való viszonyt is veszélyeztető imperialista szándékok rémlettek fel. A *Korunk* őszintén rámutatott a népiekkel és az erdélyi hagyományokkal is ellentétes jelenségre, de merev általánosítások helyett kifejtette, hogy »fiatalokról van szó, akik még fejlődni fognak. És semmiképpen sem fasiszták még azok, akik itt a fasiszta zászlóbontás árnyékában – népegészségügyről, kisebbségi jogvédelemről, magyar képzőművészetről értekeznek vagy verseket írnak«. Az a felvetés, hogy a reakciós ideológiai tervezetés »a *Hitel* fiatal munkatársai és olvasói között is ellenállásra talál», bevált. Maga a *Korunk* is megállapítja, hogy a *Hitel* következő számának okfejtése már »sokkal realisabban hangzik«[,] a »szervezett nemzettársadalom« felülről való elképzelésével ellentétben azonban – az *Erdélyi Fiatalok* népi felfogására is hivatkozva – a dolgozó néposztályokból kiinduló s alulról ható demokratikus szervezkedést sürget.”⁶⁹

Nem csak a *Hitellel* járt el így, hanem Mester Miklósnak az 1863–1864-es szebeni országgyűlésről és Jakabffy Elemér a Bánság magyar társadalma kialakulásáról szóló munkáját is a felülről szervezet társadalomalakító munka miatt bírálta.⁷⁰ Ezzel szemben a munkás ifjúságnak a Magyar Népközösségbe való belépését az alulról szervezettség jegyében támogatta.⁷¹ Miközben épp egy felülről épített, a Nemzeti Újjászületés Frontjának szervezeteként működő magyar korporatív szervezetről volt szó. Kacsó Sándor *Erdélyi magyar évkönyvét* is mint pozitív példát mutatta be a *Korunk*ban, mert a kiadvány nem leereszkedik a néptömegekhez, hanem „meggondolkoztatással tudatos kisebbségtörténeti tényezővé emeli”.⁷²

Balogh Edgár az akkori *Korunk*ban és azt követően is következetesen a Duna menti népek szövetségének⁷³ és Györffy István népiségének követője, s ebben az „álomban”

⁶⁸ Uo. 761. p.

⁶⁹ Balogh Edgár: A népfronti *Korunk*. *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, 1970. 2. sz. 300. p.

⁷⁰ Balogh Edgár: Új erdélyi történetírás. *Korunk*, 1937. 9. sz. 809–811. p., Uő: Bánsági magyar társadalomváltás. *Korunk*, 1937. 7–8. sz. 714–715. p.

⁷¹ Balogh Edgár: Egy Kolozsvári értekeztet. (A népiség, vagy népiesség vitájához.) *Korunk*, 1940. 2. sz. 161–163. p.

⁷² Balogh Edgár: Erdélyi magyar évkönyv. *Korunk*, 1938. 1. sz. 84–85. p.

⁷³ Balogh Edgár: *Duna-völgyi párbeszéd*. Szépirodalmi, Budapest, 1974, 613 p. 1929–1972 közti írások gyűjteménye a témakörben. Kiss Gy. Csaba a kötet kapcsán megállapította, hogy Baloghnál a különböző

(„etnográfiai szocializmusban”) hitt, amelynek a megvalósulását 1939-ben, már egy új társadalmi berendezkedéstől várta „a magyar nép egyetemes és egységes kultúrájában, mely föld és ember egymásra hatásából, ésszerű munkaviszonyokból, közös társi életből természetesen fakad. [...] Ezt az álmod azonban nem a néphagyomány szolgálja ismétlői, hanem csakis azok valósíthatják meg, akik az ősi parasztközösséget a mai termelési és társadalmi viszonyoknak megfelelő fokon s általánosabb társadalmi értelemben tudják visszaadni. Amíg a magyar életformát középosztályunk lelki erejére bízunk, a néphagyományok további bomlását semmi sem akadályozhatja meg, de találjon csak módot társadalmunk legszélesebb rétege a közjó alkotására, újjászületik mindnyájunk számára a közösségi hagyomány”⁷⁴.

2.2. A szocializációs keretek és a vezéri-önkép kialakítása

Milyen keretek között lehet Balogh Edgár szemléletét és 1944 utáni közírói tevékenységét elemezni? Egy körülbelül 20 fős pozsonyi és érsekújvári középiskolás csoport tagjaként – a diáklapok szerkesztésén, a falujárásokon, a prágai magyar Szent György Diákkörön, az 1928-as gombaszögi diáktáboron és az 1931-es Sarló-kongresszuson keresztül folyó – szocializációját alapvetően két adottság határozta meg. Egyrészt a szlovenszkói fiatalok egy intézményi vákuumba kerültek, és a kisebbségi helyzetben olyan feladatok megoldását kellett felvállalniuk, amelyekkel a felnőtt társadalom nemigen tudott mit kezdeni.⁷⁵ Itt nem voltak olyan intézményes tradíciók, mint Erdélyben. A magyar nemzetépítésből való kiszakadás és az új kisebbségi társadalom szükségességének tudatosítása is a fiatalokra várt. Tehát esetükben nem intézményreformról kell beszélnünk, hanem az új kisebbségi intézményesség megteremtéséről. A másik fontos sajátosság pedig az volt, hogy a fiatalok minden akciója, cikke, „felvetett eszmé”-je azonnal országos visszhangra talált. Egyben ez lett bizonyos értelemben a „végzetük” is, hiszen ebben a helyzetben óhatatlanul túlértékelték befolyásukat, elhitték, hogy világmegváltó küldetésük van, meg voltak győződve arról, hogy a nyilvánosságban tematizált probléma, megfogalmazása révén ezáltal már el is indul a megoldás útján. A rohamos fejlődéssel hamar megöregedtek – állapította meg Krammer Jenő. Szerinte a szlovenszkói magyar ifjúság „az itteni magyar szellemiség és kulturális élet megteremtésének a szlovenszkói helyzetből természetesen adódó célkitűzéseiből átcsap az egész társadalmi és termelési rend megváltoztatásának hivatáskörébe, tehát szószerint: világmegjavító életformát választ [eredetileg kurzíválva – BN] és abban szükségképpen elmerül. Ami nem jelenti azt, hogy hatóereje elveszett és így küldetését nem töltötte be. Aki így állítaná be ennek az ifjúságnak szereplését, a kezdeti túlzott optimizmusból indokolatlan pesszimizmusba esnék. Ez az ifjúsági csoport számos életképes, az adott helyzet találó felismerésén alapuló kulturális feladatot tűzött ki az itt élő magyarság elé. Ifjú lendületében nem tudta magát koncentrálni ezen feladatok tényleges elvégzésére, de a figyelmet felhívta rájuk”⁷⁶.

Ezek az „életterv irányelvek” a következők voltak: 1. a szlovenszkói kisebbségi társadalom falusiassága miatt a kultúrélet alapja, tápláló forrása csak a népi kultúra lehet, 2. mivel Szlovenszkon nagy a nincstelen magyar földművesek, munkások aránya ezért a kultúréletnek erős szociális érzékkel kell bírnia és ehhez komoly szociológiai megalapozottság szükséges,

országok magyar nemzetiségeibe vetett hitet folyamatosan a szomszéd népek iránti tájékozódás, majd a tudatos kelet-európai internacionalizmus váltja fel, és a kudarcok ellenére folyamatosan az értelmiségi elkötelezettség szükségességét hirdeti. *Irodalomtudományi Közlemények*, 1976. 4. sz. 546–547. p.

⁷⁴ Balogh Edgár: Györfly István iskolája. *Korunk*, 1939. 11. sz. 1000. p.

⁷⁵ Krammer Jenő: *A szlovenszkói serdülők lelki világa. Szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest, 1935, 16–17. p.

⁷⁶ Uo. 18. p.

3. ez egyben egy új nemzetfogalmat hoz magával, amelyben a központi a kérdés – a történelmi osztályok és a magyar kultúrfölény helyett – a népnek a nemzetbe való beemelése, 4. ugyanakkor népi alapokon két önálló kultúra, a magyar és a vele egy államközösségben élő szláv párhuzamba állítása, amelyek önálló, egyenrangú fejlődését biztosítva a magyarság betölthetné történelmi hídszerepét – a végső cél a Duna-völgyi népek közti kulturális és gazdasági összefogás volna.⁷⁷

Ezek azok az alapértékek, amelyek a pozsonyi középosztálybeli családból marxistává váló, Erdélybe áttelepülni kényszerülő Balogh Edgár egész habitusát meghatározzák, kiegészülve a Sarló-mozgalomban kialakított vezér szerepével. Mivel a magyarországi ifjúsági mozgalmak is a felföldiektől várták az ösztönzést, Balogh mintegy az összmagyar ifjúsági népi-nemzeti mozgalom vezérének tekinthette magát. S ezen az alapon vetette fel 1935-ben Erdélyben egy ifjúsági találkozó gondolatát. De ebben a kezdeményező szerepet Tamási Áron vette át, olyannyira, hogy Balogh a Vásárhelyi Találkozó – amelyet pedig emlékirataiban és publicisztikájában a korabeli baloldali népfrontpolitikájának eredményeként állít be – előkészítő bizottságából, majd a határozati javaslatokat előterjesztők közül is kimaradt.⁷⁸ A Találkozó kapcsán sokkal inkább egyfajta kisebbségpolitikai generációváltás előkészítéséről és a harmincas éveket meghatározó nemzeti összezárkózás intézményesüléséről beszélhetünk, mintsem baloldali integrációról. Ezért is idéztük a találkozó záróhatározatát az előbbieken a népszolgálat hatástörténetének bemutatásakor. Balogh a Vásárhelyi Találkozó utóéletét, a különböző világnézeti csoportok együttműködésének megszakadását emlékezéseiben a Hitel-kör politikai ambícióival magyarázza. Ez és a Magyar Népközösségben 1939-től betöltött szerepük is biztosan közrejátszott ebben, de a szakadást előidéző döntő lépés az volt, hogy Balogh Edgárék a MADOSZ akciójaként az első bécsi döntést elítélő nyilatkozatot akartak aláírni szélesebb körben. Ez 1938 novemberében a romániai magyarság körében már nem számíthatott semmilyen támogatásra.⁷⁹

2.2.1.1. A szocialista népszolgálat

A háború után, Balogh tevékenysége alapvetően a népnevelésre és az örökségesítésre irányult. Közösségfelfogása is ezt tükrözte. „*Hagyományos népi kultúránk, klasszikus irodalmi értékeink s a harcos proletárkultúra elemeiből új közösségi tömegműveltséget akarunk teremteni, hozzájárulva dalban, táncban, játékokban, nyelvezetben, szokásokban, méltó szórakozásban az új társasélet kialakításához.*”⁸⁰ Ennek nyomán a hagyomány, a közösség és a szolgálat fogalmak tartalmát vizsgálom Balogh Edgár életművében, döntően 1990-ig.

Ebből elsőként a hagyományörzést, a közösség örökségének felmutatását, újraértelmezését mutatom be. A Bolyai Egyetemen az újkori történetét tanította, majd első letartóztatása után kiszabadulva a tanítványaival (pl. Borbáth Károly és Dankanits Ádám tehetséges, tragikus körülmények között elhunyt történészekkel) a kolozsvári Óvári tornyot szerette volna helytörténeti, városi múzeumná átalakítani. Csakhogy ennek a félig kész munkának az 1952-es letartóztatás véget vetett. A másik kezdeményezése az Aradi Ereklýmúzeum megmentése volt, amelyben szintén egy tanítványa, Glück Jenő segítette. Az 1848–1849-es román–magyar kapcsolatok feltárásának részeként Balogh összeállított egy

⁷⁷ Uo. 19. p.

⁷⁸ Szász István Tas: Hetvenöt éves a Vásárhelyi Találkozó. *Művelődés*, 2012. 1. sz. 12–27. p.

⁷⁹ Nagy István: Mi is emlékezünk a Hitvallásra. In Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977, 216–218. p.

⁸⁰ Az 1948-as *Művelődési Útmutató*-ban megjelent írásából idézi: Balogh Edgár: Odaadó hőskönn múlik minden. *Művelődés*, 1978. 7. sz. 1. p.

Nicolae Bălcescu-kötetet is. De míg börtönben volt, régi harcostársa, Bányai László az Állami Könyvkiadóban Kacsó Sándortól megszerezte a kéziratot, hogy azt kiadja és csak Balogh felesége erélyes fellépésének köszönhető, hogy visszakaphatta a kötetet. Így Balogh, a második (Petru Groza államelnök kegyelme általi) kiszabadulása után – a közös forradalmi hagyományokat hangsúlyozó előszavával – kiadhatta a kötetet. A katedrájára visszatérve, az SZKP XX. kongresszusának engedékenyebb légkörében újra próbálkozott egy kolozsvári helytörténeti múzeum létrehozásával, most a Bethlen-bástya lett a kiszemelt helyszín. 1958-ban sikerült vitát rendezni a kolozsvári műemlékvédelem problémáiról, és ősszel hivatalosan is létrejött a három tagú városi műemlékvédő bizottság, amely jó néhány restaurálást, szoboráthelyezést, tervtanulmányokat kezdeményezett. Ezzel párhuzamosan a Bolyai Egyetemen Balogh várostörténeti szemináriumot szervezett, egy sor fiatalot konkrét munkákkal megbízva. 1960 decemberében a várostörténeti múzeum készen állt a megnyitásra, de ezt Bukarestből letiltották, nem tudni, hogy pontosan miért. A műemlékbizottságot pedig 1962-ben számolták fel, épp akkor, amikor a Házsongárdi temető védelmi tervét kidolgozták. Az Aradi Ereklyemúzeum se járt jobban, mert 1960-ban egy vizsgálóbizottság állandó kiállítását nacionalistának nyilvánította. A múzeumigazgató agyvérzést kapott, Glück Jenőt pedig azonnal kirúgták. Balogh ezek után Bukaresttől szakbizottság kiküldését kérte Aradra „leszögezve, hogy a gyűjteményt mind a magyar, mind a román zártkörűséggel szemben annak idején éppen az európai és hazai események átfogó elemzése szerint szerveztük újjá”⁸¹. Erre Balogh részvételével Bukarestből egy bizottságot küldtek ki, amelynek megérkezése előtt visszaállították a kiállítást. Jegyzőkönyvet vettek fel, amelyben javasolták a román forradalmi megmozdulások kiegészítését, a román–magyar kiegyezési kísérlet szemléletesebbé tételét, az emigrációk együttműködésének bemutatását. Hangsúlyt helyeztek Kossuth és Avram Iancu hibáinak bemutatására, de megmaradtak azok a momentumok, amelyek a „román és a magyar forradalom találkozását” segítették elő. Ugyanígy megmaradt a kiállítás kétnyelvűsége is.

1967-ben, amikor már érezkelni lehetett a város arculatának etnokulturális átalakulását, Balogh egy rövid írásában bemutatta a Farkas utca értékeit. *„Munka és tudás gyülemllett itt fel mindmáig, s ha meghallgatjátok a kövek beszédét, találkoztok honosságunk legbensőbb törvényeivel. [...] A régi Farkas utca tudós atmoszféráját nem tüntette el az idő, a közel négyszáz éves egyetem éppenséggel itt folytatódik, a régi jezsuita akadémia helyén emelkedő neoreneszánsz palotában. Előtte Róma város jelképe. A nőstényfarkas Romolusszal és Rémusszal nemcsak a régi Napoca óta számítható kétezzer éves városmúltat, hanem az itt zajlott tudományos élet hagyományos latinitását is szemlélteti, találó összhangban a régi utcánévvel. Fent, az egyetemi központ homlokzatán, a bakteriológus Babeş és a matematikus Bolyai neve tükrözi a két nyelv, két hagyomány mai ötvöződését a gondolkodás gyönyörűségének őseinktől örökölt őrhelyén. Ez a különös ebben az utcában, mely ma a bölcs Kogălniceanu reformpolitikusként, a román közoktatás nagyjának nevét viseli, ez a mentében egyre sajátosabban összetevődő tudományosság és művészetiség, múlt és jelen állandó nagy időjátéka.”*⁸² Az előbbieken azért is idéztem hosszan, hogy érzékeltessem azt a kettős nyelvet és azt a metaforikusságot, amely az államszocializmusban meghatározta Balogh Edgár publicisztikáját. A Nemzeti Színház (az első magyar nyelvű közsínház) helyén épült Egyetemiek Házáról, amely akkor még egyedüli „betonkolosszusként” bontotta meg az utcaképet, ellentételezésként megjegyezte, hogy valamikor a régi klasszicista színház is kilóghatott a környezetéből, így ezt is „megszoktuk”. „Megszerettük hangversenytermét [az

⁸¹ Balogh Edgár: Kudarok lánc. Részlet a fiókban lappangó Keserű Könyvből. *Helikon*, 1990. 16. sz. 5–6. p. Balogh ekkori helytörténeti, örökségesítő munkájának bemutatása főként erre az írásra támaszkodik.

⁸² Balogh Edgár: *Platea Luporum*. Korunk Évkönyv, 1981. 84. p. Eredetileg 1967-ben a *Korunkban*, majd az *Igazság* című kolozsvári napilapban jelent meg ez az írás.

Egyetemiek Háza – BN], részünké vált a benne forró magas szellemi élet.”⁸³ Tizenhárom év múlva kiderült, hogy Balogh 1967-es cikke nem hatott az illetékesekre, mert felépítették az akadémiai könyvtárt, a „kaptárszerű beton külhámjára a maga ide nem illő (és talán sehová sem illő) romboid-ütegeivel”⁸⁴. De itt is megcsavart ellentételezést alkalmaz, amikor a pozitív változásokról is beszámol: „a Romulust és Rémust szoptató farkas helyébe ideillőbb mű került: a Scola Ardeleană három román professzorának művészien elhelyezett szobra. Akárcsak a középkori Szent György-szobor mása a református templom előtt, ez is a tökéletesség igényével illeszkedik az összképbe, méltóan ahhoz a városhoz, melynek Mátyás-szobra éppen térbeli elhelyezésével vált páratlanná.”⁸⁵ Dicséretesnek tartja, hogy a nőstényfarkas épp a városháza elé került, és hogy elkészült a Baba Novac-szobor, de hiányolja a Nagybotú Lőrinc-szobrot és a Bethlen-bástya kihasználatlanságát. Itt már látszik, hogy bár ellensúlyozva helyileg lehet kritizálni, de az „Erdélyi Iskola”-t már jobb románul megnevezni ebben az igazságot a hivatalos diskurzusba beépítő közlésben.

Az épített örökség mellett az ötvenes évek végétől a hagyománykonstrukció másik szála az eszmetörténeti kontinuitás megteremtése volt a két világháború közti romániai magyar intézményességgel. Azzal, amely még önálló kisebbségpolitikával bírt, míg az államszocializmusban már csak a pártállami magyarságpolitikán belül lehetett vélt vagy valós magyar érdekeket érvényesíteni. De épp ez utóbbi legitimálására szolgált – hiszen a korabeli magyar elitet senki nem választotta vagy kontrollálta, legfeljebb a pártvezetés – a kontinuitás megteremtése, amely az örökségesítésen túl nemzetiesítésként is felfogható, annál is inkább, mert maga a pártállami rendszer is egyre inkább nemzetiesítő államként viselkedett a hatvanas évek közepétől.

Az 1957-ben újrainduló *Korunk* 4. számában Balogh Edgár a Bánságból származó Dominits Lászlónak a *Die Furch* osztrák folyóiratban megjelent, *Siebenbürgen* című írására reagált. Az Ausztriában megjelent tanulmány Erdélynek a fejedelemségbeli hagyományok alapján autonómiát javasol, és beszámolva a helyzetről a magyarság megtizedeléséről, az erőszakos kollektivizálásról, a románok autonómiaellenességéről szól – szembeállítva ezzel a transzilvanizmus eszmevilágát. Balogh Edgár Dominits javaslatait azoknak a felsorolásával cáfolja, akik a két világháború közti szellemi életből integrálódtak a szocialista kulturális intézményrendszerbe (Gaál Gábor, Kós Károly, Kacsó Sándor, Szenitmrei Jenő, Bánffy Miklós – „színre kerülhetett egy békebarát darabja a háború után” [1948-előtt – BN] –, Berde Mária, Kemény János, Nagy István, Adolf Meschendörfer). Azok a magyarok és románok pedig, akik nem akarták 1940–1944 között, illetve azt megelőzően és 1945 után az autonómiát, Balogh szerint már szintén rég nyugaton vannak. Ellenben maga Dominits ismeri el a Magyar Autonóm Tartomány létét, amelyhez teljes nyelv szabadság társul Erdélyben – teszi hozzá Balogh Edgár. Ugyanő a bécsi szerzőt cáfolva, arról is szól, hogy a nemzetiségi intézményrendszer épp ezekben az években bontakozik ki Erdélyben. A két világháború között, amikor a régi román királyság üldözte a nemzetiségeket, illetve a világháború után épp a nyugati politikai rendszerek támogatták az utolsó percig a román polgári pártokat, amelyekkel a „fiatal román népi demokrácia” a „nemzeti egyenlőségükért küzdő kisebbségekkel” együtt élethalálharcát vívta. Dominits az 1956-os revizionista jelszavak helyett a „külön-Erdély” harmadik útját javasolja, transzilvanista jelszavakkal, de Balogh szerint ez csak az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségpolitikájához vezetne vissza.⁸⁶ „S amikor szocialista hazánkká vált államunkat védjük, oltalmazzuk egyben a Magyar Népköztársaságot is, melyhez nyelvünk és hagyományaink annyi szála fűz.”⁸⁷ Nyugat hiába

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo. 86. p.

⁸⁶ Balogh Edgár: Erdélyi válasz Bécsbe. *Korunk*, 1957. 4. sz. 371–377. p.

⁸⁷ Uo. 377. p.

akarta „velünk szembeállítani” Magyarországot, „október tanulságain okulva szocialista világrendszerünk sarokbástyája lesz”.⁸⁸

Az 1956-os, már említett, bevezető tanulmánnyal ellátott Bálcescu-köteten kívül a következő évben Balogh Benedek Elek publicisztikájából állított össze egy kötetet. 1958-ban a Kelemen Lajos emlékkönyvről írva a (régi-)új erdélyi magyar tudományosságot tematizálta.⁸⁹

Majd a hatvanas években megírta a *Korunk* első folyamának történetét több tanulmányban, a *Nyelv és Irodalomtudományi Közleményekben*, amelyeket aztán önálló kötetben is publikált.⁹⁰ A *Korunkat* mint a társadalmi-gazdasági-politikai realitásokat helyesen elemző, a korabeli progressziót integráló, meghatározó folyóiratot állította be. Ugyanakkor a *Korunk* marxista kritikája révén, annak felhasználásával, emelte be a hatvanas évek romániai magyar nyilvánosságába a két világháború közti folyóiratokat, mindenekelőtt az *Erdélyi Helikont*.⁹¹ Majd a helikonisták közül kiemelve Kós Károly és Szentimrei Jenő munkásságát írásaik, önéletrajzuk kiadásával. Később az *Erdélyi Múzeumot*, és a *Magyar Kisebbséget* értékelte.⁹² A saját emlékiratainak megjelentetésével az 1944 előtti magyar baloldali mozgalmakat, mint a kisebbségtörténet mércének tekinthető, legprogresszívabb csoportjait mutatta be.⁹³ Ezen belül is kiemelt szerepet kap a Balogh vezette Sarló mozgalom mellett a MADOSZ és a Vásárhelyi Találkozó emlékezete.⁹⁴ Az előbbi esetében 1974-ben, mint a romániai követendő nemzetiségpolitikai irányultságot állítja be és az 1937-es Találkozó kezdeményezőjét. A Vásárhelyi Találkozó létrejöttét, határozatait, mindig az adott politikai helyzetnek megfelelően hangsúlyozza, de folyamatosan, az 1990 utáni publicisztikában is az egység, a kisebbségi egységbe való tömörülés lesz a meghatározó tapasztalata az 1937-es találkozónak.⁹⁵

A romániai magyar szellemi, intézményi hagyományok és közösség számbavétele szempontjából mindenképpen a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* Balogh Edgár legfontosabb kezdeményezése; több mint két évtizeden keresztül irányította az ezzel kapcsolatos munkálatokat. A 11 tagú szerkesztőbizottság 1968-ban alakult meg, címszójegyzék összeállítása után indult meg a szak- illetve helyi szerkesztők (23 illetve 80 fő) bevonásával a munka. A kérdőívek kitöltése, bibliográfiák összeállítása, hagyatékok feltárása stb. lényegében mozgósított egy 100-150 fős országos értelmiségi hálózatot. A szócikkek

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Balogh Edgár: Új magyar tudományosság. (Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár, 1957, *Korunk*, 1958. 1. sz. 5–14. p.

⁹⁰ Balogh Edgár: *Itt és most. Tanulmány a régi Korunkról*. Dacia, Kolozsvár, 1976, 148 p.

⁹¹ Balogh Edgár: Helikoni örökségünk. *Korunk*, 1964. 12. sz. 1701–1703. p.

⁹² Balogh Edgár: Figyelemreméltó örökség, *Korunk*, 1969. 10. sz. 1563–1566. p.; Balogh Edgár: Folyóiratkultúránk öröksége, *Korunk*, 1965, 7–8. sz. 1082–1084. p.

⁹³ Balogh Edgár: *Hét próba. Egy nemzedék elindul*. Szépirodalmi, Budapest, 1965, 381 p.; Uő: *Szolgálatban. Emlékirat. (1935-1944)*. Kriterion, Bukarest, 1978, 384 p.

⁹⁴ Balogh Edgár: Negyvenéves nemzetiségpolitika. *Korunk*, 1974. 7. sz. 818–820. p.

⁹⁵ Balogh Edgár: A Vásárhelyi Találkozó harmincadik évfordulóján. Emlékezetes értekezéslet. *Korunk*, 1967. 10. sz., 1355-1359. p., Uő: Szükséges dialógus volt. uo. 1362–1363. p. Míg 1989 előtt „a nemzetiség demokratikus egysége” és a „haladó román erőkkkel való szövetkezés” készsége a Találkozó legfőbb érdeme és a Hitvallásból is azt emeli ki, hogy „népi egységünk záloga a földműves- és munkástársadalom» s a történelmi egymásrautaltságban élők számára »a szabad testvéri együttélés lehetőségeit« kell megteremteni. Ha ebben a logikai folytonosságban szemléljük és értékeljük az 1937-es deklarációt, felfedezhetjük azokat a szakadások közben és után is fennmaradt közös elemeket, melyek kedvezőbb körülmények – a történelem bekövetkezett haladó változatai – közepette újra lehetővé tették az egyesülést.” Balogh Edgár: Negyvenéves... i. m. 819. p. Maga az „egyesülés” is többértelmű, hiszen egyszerre utal a szövegben a magyar egységre és a magyar-román együttműködésre. 1993-ban már a legfőbb tartalmát abban látta a találkozó, hogy „a nemzeti életforma igényét fogalmazta meg egy Magyar Szövetség igényének feldolgozásával.” Balogh Edgár: Vásárhelyi örökség. *Látó*, 1993. 10. sz. 79. p. „Most már nyíltan magunkénak vallhatjuk azt az átfogó nemzeti életformát, mely történelmi adottságainknak megfelelően egyaránt biztosítja odatartozásunkat a magyar nemzet egészéhez és együttélésünket a román néppel, közös úton egy ellentmondásainkat kiegyenlítő új Európa felé.” Uo.

messze túlmutattak az irodalmon, az írásbeliség adatainak rögzítésére hivatkozva lényegében a romániai magyar szellemi, intézményi örökség számbevételét, felmutatását végezték el.⁹⁶ Maga a szerkesztőbizottság összetétele is széles körű együttműködést jelzett, hiszen a pozíciókat tekintve a két „Korunkos” (Balogh Edgár, Jordáky Lajos) mellett a *Hitel* szerkesztői (Mikó Imre, Venczel József) is helyet kaptak ráadásul a címszójegyzéket az utóbbi állította össze, Réthy Andor 1959-ig egyszerre volt lelkész és akadémiai könyvtáros, de mellettük ott volt Kacsó Sándor, Jancsó Elemér, Sőni Pál is az 1940 előtti kisebbségi elitből. Ugyanakkor jelen voltak a munkaközösségben az új irodalomtörténet szerzői Kántor Lajos és Láng Gusztáv, és a művelődéstörténész Benkő Samu. Majd az időközben elhunytak helyére is olyan vonatkoztatási pontnak számító személyiségek kerültek mint például Dávid Gyula irodalomtörténész és Tóth Sándor filozófus. Az első kötetet (A–F) 1981-ben publikálták a Kriterionnál, a második kötet (G–Ke) 1983-ra készen volt, de nem engedélyezték a kiadását, így az csak 1991-ben jelenhetett meg. A záró, 5.(1-2.) kötet már Dávid Gyula főszerkesztésében 2010-ben jelentek meg.

Balogh 1990 utáni visszaemlékező, hagyománybemutató írásainak egy része újrafogalmazza a saját szerepét és népi-nemzeti demokrata voltára helyezi a hangsúlyt⁹⁷, egy másik csoportja pedig a nemzetiségi kérdés kezelésére vonatkozó erdélyi példákat tematizálja.⁹⁸

A kudarcok, összedőlt álmok, tévedések sorával, az életpályán végigtekintve a folyamatosságot Balogh Edgár – saját kifejezésével élve – közügyi elkötelezettségében ragadhatjuk meg. Ebben központi kérdés a *közösség*, amelyet nevel és szolgál az értelmiségi. A hetvenes évek elején a fiatalokat óvja egyrészt a szeparatizmustól, a „különvalós elszigetelődéstől”, amely „külön kisvilágot kanyarít maga köré, könnyen és hamar elvidékiekedik”. Csak a „szocialista állam kibontakozásának ritmusába fogódzva részesülhetünk” a tudományos technikai forradalom egyetemes eredményeiben. De ugyanígy óv a nyugati „anarchikus divatoktól” is, amelyek a hatalom ellen irányulnak. „*Mi romániai magyarok részesei vagyunk államunk szocialista hatalmának, s e hatalmunkkal élni akarunk, mint ahogyan alá is támasztjuk, erősítjük és védelmezzük is a román néppel együtt, mint legfőbb történelmi vívmányunkat, nemzetiségünk egyenlőségének és szabad fejlődésének legerősebb zálogát.*”⁹⁹ Balogh szerint az államiság és a népiség súrlódása nyomán „megsokszorozódik minden emberi tartalom és viszonyulás” az együttélés során „emelhetjük önértékünket, s valóban meg is születik missziós tudatunk” és ebből a „különlegesen kettős történelmi helyzetből” „elhívást, plusz emberséget eredeztet”. (Ez mintegy megelőlegezi a

⁹⁶ Balogh Edgár: Számadás az írásbeliségről. *Korunk Évkönyv*, 1973. 147–150. p., Dávid Gyula: Lexikon a megmaradásért. *Helikon*, 1996. 27. sz. 6. p.

⁹⁷ Pl. Balogh Edgár: *Számadásom...* i. m., Uő: Vásárhelyi örökség. *Látó*, 1993. 10. sz. 79–84. p., Vásárhelytől Vásárhelyig. *Helikon*, 1991. 29. sz. 1; 9. p., Hatalomváltás Kolozsvárt, 1944-ben. *Korunk*, 1992. 10. sz. 108–116. p., Uő: Késői tanúvallomás a Bethlen-perben. [Bethlen Béla; Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989]. *Korunk*, 1990. 10. sz. 1376–1379. p., Uő: Tanulástétel Bolyai-ügyben. *A Hét*, 1990. 7. sz. 4. p., Uő: Kudarcok lánc. Részlet a fiókban lappangó Késérő Könyvből. *Helikon*, 1990. 16. sz. 5–6. p., Uő: Népmentő szellemi szolgálat. *Helikon*, 1993. 11. sz. 1–2. p.

⁹⁸ Pl. Balogh Edgár: Josef Marlin erkölcsi tétele. *Helikon*, 1990. 2. sz. 4–5. p., Uő: Erkölcsi próba Kolozsvárt 1849-ben. *Helikon*, 1990. 27. sz. 1–2. p., Uő: Agyagfalvi eszmény és gyakorlat. *Korunk*, 1994. 6. sz. 106–108. p., Uő: Kövály László és az erdélyi társnemzetek. *Korunk*, 1993. 10. sz. 102–105. p., Uő: Mit üzen a százéves Szentimrei Jenő? *Művelődés*, 1991. 11–12. sz. 3. p., Uő: Bűvölő Kós-képlet. *Korunk*, 1990. 3. sz. 331–332. p., Uő: Humánus és realpolitika öröksége. Kacsó Sándor emlékének. *A Hét*, 1991. 7. sz. 6. p., Uő: Tamási Áron hitvalló öröksége. *Művelődés*, 1991, 5–6. sz. 43–45. p.

⁹⁹ Balogh Edgár: Levél a fiatalokhoz. *Korunk*, 1971. 5. sz. 720. p. [Részlet a később Intelmek címmel megjelent kötetből.]

Gáll Ernő kidolgozta „sajátosság méltósága”¹⁰⁰ fogalmát, amelyet a transzilvanisták „kisebbségi humánium” felfogásának újraértelmezéseként állítottak be.) Újra Baloghot idézve: „Nemzetiséget megvallani és államiságot alkotó azonosodással vállalni olyan gerjesztés, mellyel önmagát is felemelheti, az államgépezetet is tökéletesítheti, s ráadásul általánosabb szomszédsági, európai és világméretű kölcsönösségeket is kedvezően táplálhat a közügyi magatartás.”¹⁰¹ Ez természetesen a többségi nemzettől is igényli a szocialista humánium megerősítésének igényét. De, hogy ez mennyire törekény jól mutatja a többségi álláspontra való hivatkozás tálatása. „Sokunknak jól esett [kiemelés – BN] *a Magyar nemzetiségű Dolgozók Tanácsának márciusi országos plenáris ülésén Nicolae Ceaușescu elvtárs hivatkozása múlra és jövőre a jelen állásáról, amikor kijelentette, hogy románok és magyarok »ugyanazokban a városokban, ugyanazokban a községekben ahol évszázadok óta együtt élnek, évezredek át fognak együtt élni! [kiemelés – BN]«*”¹⁰² Ebből Balogh nemcsak az együttélés tételének megerősítést olvasta ki, hanem a marxi-lenini felismerés alapján azt is, hogy: „Egy nemzetiség ténylegesen csak közületként fogható fel, s benső összefüggésrendszerének tiszteletben tartásával valósul meg az egyenjogúság egyedi feltétele. [...] A nemzetiségi közület az, amelyen át az egyes ember nemzetiségi ügyei pontosabban elemezhetők s az országos egészbe szervezettebben beilleszthetők, ez az entitás az, melynek mozgása-fejlődése tudományosan nemzetiségismeretet, erkölcsileg nemzetiségi tudatot, közügyileg nemzetiségpolitikát feltételez, összegzésben pedig a teljes állami integrációt mozdtítja elő és biztosítja. Ebben a »kisebb« közösségben élünk, vagyunk, alkalmazkodunk környezetünkhöz és kapcsolódunk bele ezer szállal a »nagyobb« közösségbe: az államiságba. Az egyidejűség itt lényeges.”¹⁰³ Tehát a szocialista államiságba (s ezen keresztül a szocialista közösséghez és a nagyvilághoz), a magyarság, mint „szerkezetiség” kapcsolódhat, amelyben az „anyanyelv kibontása” az intézményességén keresztül, sajtóján, rádióján, televíziójával, színházaival, iskoláival, „tanácsaival és népképviselőivel” van jelen.¹⁰⁴ Tehát itt is újfelfogalmazódik lényegében az 1921 óta újra és újra felmerülő ajánlat, miszerint ha a romániai magyar kisebbség rendelkezhet intézményes önállósággal akkor kollektíve integrálódik a romániai politikai közösségbe. Csakhogy itt egyrészt már az anyanyelvi intézményesség előfeltétele a teljes állami azonosulás, másrészt a közíró mögött nincs semmilyen intézmény, szervezett erő. Tehát ezen szempontok rendszeres megismétlése épp a helyzet/ a rendszer legitimitását erősítik. Szimbolikusan tekinthetjük, hogy a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának 1974. szeptember 17-i ülésén, ahol a kisebbségi problémák megvitatására nem is került sor, csak az RKP programjának támogatására, egyedül Balogh Edgár szólalt fel magyar nyelven.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Gáll Ernő 1978-ban adott nemzetiségi csoport definíciója: „Tagjait egybekapcsolja a közös nyelv, a közös kultúra és a szélesen vett hagyomány ereje, valamint az együvé tartozás tudata, amely a kollektív azonosság megőrzésére, fejlesztésére irányuló akarat egészít ki.” Ebből következően a hetvenes évekre a nemzetiségi intézménylépítés után az anyanyelv használatának beszűkülésével, felértékelődött a romániai magyar elit számára a nyelv szerepe. „A nyelv paradigmájában a sajátosság méltósága ragadható meg. A művelődésünk értékeit ápoló etnikumok, miközben azt őrzik és fejlesztik, ami őket más csoportoktól megkülönbözteti azonosságukat, s azonosságukkal méltóságukat védik. Ebben a viszonylatban a kettős jellegű etnocentrizmus megtartó funkciója érvényesül, ami persze – éppen a kettősből következően – könnyen elzárkózásba a »mátság« ellenséges elutasításába csaphat át. Ezt a funkcionalitást azonban igen gyakran a különbséget tagadó, a sajátos megszüntetésére irányuló törekvések váltják ki.” Gáll Ernő: A sajátosság méltósága és ami mögötte van. [A Hét, 1978. 10. sz. 9. p.] In Uő: *A sajátosság méltósága*. Magvető, Budapest, 1983. 83. p., 95. p.

¹⁰¹ Balogh Edgár: Levél ... i. m. 720. p.

¹⁰² Uo. 721. p.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo. 722. p.

¹⁰⁵ Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989*.

<http://vincze.adatbank.transindex.ro/>

1978-ban újrafogalmazza az 1948-as népnevelési jövőképét, amikor a *Megéneklünk Románia* mozgalmon belül buzdítja a városiakat a népi hagyományaik megtalálására és minél szélesebb közművelődési szerkezet kialakítására. „Az alapelv új benyomásokat befogadó tömegek cselekvővé tétele, a személy szerint nyelvét, mozgását, testi épségét, szokásait, magatartását alkotóképessé tevő új közösségi lény megteremtése. [...] Csak lenne minél több hősiünk! Tanító és tanár, ifjúsági vezető, művelődési igazgató, zenész és táncos, színi rendező, a közösségért élő népművelő és előadó, aki a korszerű feladatokat a kiszélesült terepen és minőségileg előrehaladott követelmények szerint vállalja.”¹⁰⁶ Mindez ekkor összekapcsolódott a Ceușescu-rendszer nemzetisítő törekvéseivel, és Balogh épp ezen belül próbálta meg a hivatalos diskurzusba integrálva a folklórreprezentáción keresztül a közösségi sajátosságokat védeni. „A folklóröntudat – ahogyan Faragó József nevezi – tagadhatatlanul a nemzetiségi tudatnak s így magának a szocialista hazafiságnak egy része, jellemvonása, s különösen most, a Megéneklünk Románia mozgalom nagyszerű hullámgyűrűzésében válik be közügyi magatartásnak.”¹⁰⁷

Balogh Edgár épp ezt az intézményes tudatosítást tartotta kulcsfontosságúnak. „A romániai magyarság, mint a románsággal együttélő nemzetiség jellegzetesen közlésbeli egység, kommunikációs közület, anyanyelvi iskoláiban, színházaiban és előadóművészetében, írásbeli, szóbeli és képbeli információiban, zenéjében emelkedik ki a tenyészetből a tudatosság fokán.”¹⁰⁸ Úgy vélte, hogy megnőtt a valóságkutatás igénye és ebben az „új realizmus”-ban megnőtt az értelmiség népszolgálatának felelőssége.¹⁰⁹ Az elidegenedést a valóságtól való elszakadás következményének tartja ezért a reális tájékozódást, az elvont írások és „agytombolás” helyett a közönség olvasói szintjéhez való közeledést javasolja. Számba veszi a különböző szintű kiadványokat és olvasóikat (folyóiratok 15 ezer fő, hetilapok, ifjúsági periodikák 30 ezer fő, *Előre* és a megyei lapok 300 ezer fő, Előre kiskönyvtár és a Tanulók könyvtára 100 ezer példány) és a közönségnek ezeken a csatornákon keresztül a „néppel a népért” alapon új művelődéspolitikára van szükség, ahol a „közügyi vállalat nem lapos általánosságokba kiürült szöveg [...] hanem] népi elkötelezettség egészen konkrét feladatokkal.”¹¹⁰

Ezt pedig a „közügyi szolgálatban”, az „önösszeszedésben”, a „köztudatosításban” azaz a népszolgálatban tartotta megvalósíthatónak.¹¹¹ Ezek a metaforák funkciójukat tekintve a közösség szervezését, nemzetiesítést, örökségesítést szolgálták. Így a közügy a közjó –

¹⁰⁶ Balogh Edgár: Odaadó hőskönn múlik minden. *Művelődés*, 1978. 7. sz. 1-2. p.

¹⁰⁷ Balogh Edgár: Tanuljunk népművelést is. *Művelődés*, 1979. 2. sz. 1. p. A fogalom meghatározása: „A folklóröntudat nemzetiségi öntudatunk egy része, nélküle nincs és nem is lehet nemzetiségi öntudat. A folklóröntudat is szolgálja a nemzetiségünk együttérzését és összetartozását, nemzetiségünk megtartása és fejlesztésére irányuló akarat – vagyis kifejezi mindazokat a föltételeket, amelyek nélkül megszűnnék nemzetiségi létünk.” Faragó József: Nemzetiség és folklór. *Korunk Évkönyv*, 1973. 143. p.

¹⁰⁸ Balogh Edgár: A lehetőség ostora, vagy egyén a közösségben. *Tett*, 1980. 4. sz. 44. p.

¹⁰⁹ Itt feltehetően épp *A Hét*-ben illetve melléklapjában a Balogh írást is publikáló *Tett*-ben Aradi József és Rostás Zoltán segítette és a Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport képviselte antropológiai fordulatról, az mindennapi etnicitás vizsgálatáról; Molnár Gusztáv elkezdett történeti tényfeltáró interjúzásáról, Cs. Gyimesi Éva transzilvánizmus kritikája, határozott álláspontja arról, hogy a nemzeti kisebbségnek nem lényegesen más nemzeti tudta, mint az etnikulturális közösség államisággal bíró részének, a sajátosságok belső tudatosítása helyett a többség felé kell megfogalmazni az igényeket, ideológia helyett jogvédelemre van szükség.

¹¹⁰ Balogh Edgár: A lehetőség ... i. m. 45. p.

¹¹¹ „A népszolgálat gyűjtőfogalma a mind a gazdasági, mind a kulturális felemelkedést elősegítő, a jobbító tevékenységet jelöli. Lényegénél fogva felvilágosító jellegű, morális szempontból pedig – a már említett hivatástudaton és elkötelezettségtudaton kívül – hűség és felelősség jellemzi, aki a népet szolgálja, elsősorban a dolgozók érdekeit képviseli. Ez pedig nem ritkán kockázattal, sőt áldozattal jár – tapasztalhattuk – még olyan történelmi szakaszban is, amelyek elvileg kizárnák látszólag, hogy az aki életének értelmét a társadalmi-nemzeti haladás előmozdításában találta meg, súlyos árat fizessen ezért a választásért. A népszolgálat elválaszthatatlan felelőssége nem engedi meg a tőle való menekülést, az általa diktált hűség viszont személyiségünk kiteljesedését, azonosságunk megőrzését szavatolja.” Gáll Ernő: A szolgálat pátosza. *Korunk*, 1979. 5. sz. 410. p.

elképzelt – szinonimájaként jelent meg. Balogh publicisztikájában, kritikáiban a közművelődés, a nyelvvelődés, a műemlékvédelem, a helytörténet, a zenei- és az irodalmi népszolgálat valamint a már említett folklóröntudat mind jelen volt.¹¹² Ezért is érthető, hogy 1989 után egyértelműen a társnemzeti koncepció és a kisebbségi társadalom önszerveződése mellett foglalt állást. Így a saját közösségről alkotott fogalma is megváltozott. *„Nem etnikai csoport, néprajzi kisebbség, regionális közösség vagyunk, hanem a népvándorlást követő első államalakulat ezeréves fejlődésének örökösei, akik évszázadokon át megtartottuk társadalmi életünket, szlávokkal, románokkal, szászokkal, európai kultúrát fejlesztve ki várakkal és városokkal, egyházakkal és iskolákkal, kunoknak, tatároknak, törököknek, osztrákoknak és oroszoknak ellenálló katonai erővel a világnak nagy személyiségeket adó udvarokkal és intézményekkel.”*¹¹³

Az életpálya kritikai megnyilatkozásait és az 1990 utáni közírói munkásság bemutatását ez a tanulmány nem vállalhatja fel. A célom egy 1944 utáni meghatározó közösségi elkötelezettség főbb csomópontjainak felvázolása volt. Balogh a több évtizedes élettörténet elbeszélés és önképépítés tanulságaként a humanista emberszeretetet emelte ki. Sztálin halála után az *Utunkban* írta: „Aki nem humanista, aki nem ismeri az emberszeret boldogságát, nem lehet szocialista, de aki egyszer szereti az embert, aki humanista, az minden különbség ellenére is a szocializmus szövetségese lehet.”¹¹⁴ 1989 után pedig megfordítja az előbbi tételt: „nemcsak minden humanista lehet a szocialisták szövetségese, hanem minden szocialista, aki nem a gyűlölet, hanem a szeretet felelősségével lépett fel és áll ki a szép jelszavak mögött rejlő zsarnoki ferdítésekkel szemben, nyugodtan találhat helyet a kereszténységben, a krisztusi szeretet ölelésében.” A Pál apostoli szeretetigényt idézve („ha [...] szeretet pedig nincs én bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy a pengő cimbalom”) összegzi Balogh élettapasztalatát: *„Ez a szeretet hiányzott életem tapasztalati során mind a magyar, csehszlovák, vagy román nemzetállami uralomvágyban, mind a jobboldali vagy baloldali parancsuradalomban, s ez hiányzik a mai hatalmi törekvések kíméletlen üzleti számításai s liberálisnak tetsző demagógiája mögül is. Hacsak személyemről volna szó, egyedi esetről nem írtam volna le mindezt, tudom azonban, hogy éppen társas ösztönében, szociális igazságérzetében, jogos nemzeti törekvésében százezrek és milliók nemes elvárása került örvénybe és futott zátonyra, s milyen sokakat érint ma is a szándékaikkal visszaélő embertelenség. Mindnyájunkért érzem kötelesnek az őszinte vallomást és egyenes beszédet. A bibliai jeladásrendszerben elfér minden oldal és irány értelme, ha az ember tisztelőtén és szeretetén alapul. Viszont ha bármely hasznos törekvést nem az emberiség hitében élő Igazság, nem az ellentéteket áthidaló Mindenhatóság, ősi szóval Isten tökélyéhez igazítunk, minden „oldalon” néptestvériséget és társadalmi boldogulást, egyetemes emancipációt keresve, akkor elkaphat az ugyancsak bennünk rejtőző gonoszság, s rombolás, háborúság, láger, öldöklés lesz a következmény. Egyszerű sarkigazság ez, csak a közömbösségtől, a hivatás nélküli kicsinyes önzéstől, elzárkózástól tudjunk szabadulni, magunkban is megtalálva a Keresztrefeszített teljes emberségét.”*¹¹⁵

¹¹² Balogh Edgár: A népi kultúra újratermelése. *Korunk*, 1967. 5. sz. 621–627. p., Uő: Megtartó és egybekötő néphagyomány. *Korunk*, 1969. 11. sz. 1597–1799. p., Uő: Nyelvkultúra. *Korunk*, 1970. 9. sz. 1291–1292. p., Uő: Sajtótudományi feladataink. *Korunk*, 1971. 3. sz. 327–330. p., Uő: Szakszókincs – mindenkinek. *Korunk*, 1972. 6. sz. 831–833. p., Uő: Itt és most a közművelődésben. *Korunk*, 1972. 9. sz. 1293–1296. p., Uő: Ne csak színpadról. *Művelődés*, 1978. 9. sz. 30. p., Uő: Irodalmi népszolgálat. *Művelődés*, 1978. 12. sz. 12. p., Uő: Népszolgálatra való előkészület nemzedéki műfaja. [Változó valóság. Kriterion Könyvkiadó]. *Korunk*, 1979. 6. sz. 451. p., Uő: Szép ötvözetű műszaki nagyszótár [Magyar-román műszaki szótár. Editura Technica, Bucuresti, 1987.]. *Korunk*, 1988. 2. sz. 146–147. p.

¹¹³ Balogh Edgár: Tenyészet és hivatás. *A Hét*, 1992. 17. sz. 4. p.

¹¹⁴ Balogh Edgár: A szeretet dicsérete. *Keresztény Szó*, 1992. április, 13. p.

¹¹⁵ Uo.

Tehát visszajutottunk a tanulmány kezdő soraihoz, a polgárok lelki nemesítésének felfogásához.